

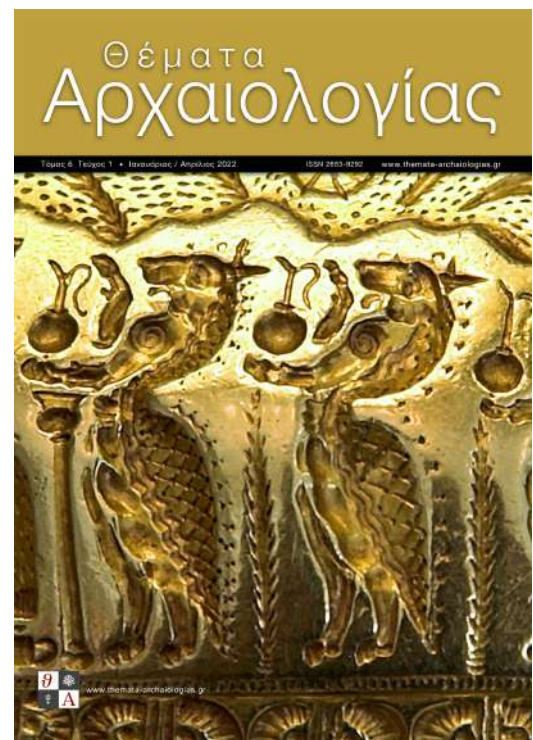

Ψηφίδες στο Σχήμα τ' Ουρανού. Το Ψηφιδωτό του Ζωδιακού Κύκλου και ο Ρόλος του στη Συναγωγή Beth Alpha της Βυζαντινής Παλαιστίνης του βου αι. μ.Χ.

Συγγραφέας: Αναστάσιος - Γρ. Ακρίδας

Ηλεκτρονική διεύθυνση άρθρου (Url): <https://www.themata-archaiologias.gr/wp-content/uploads/2023/04/beth-alpha-synagogue-2022-6-1-70-91.pdf>

© Περιοδικό Θέματα Αρχαιολογίας, τόμος 6, τεύχος 1, Ιανουάριος/Απρίλιος 2022, σ. 70-91

Τα **Θέματα Αρχαιολογίας** είναι ένα μη κερδοσκοπικό περιοδικό που έχει ως αποκλειστικό σκοπό να συμβάλει στην έγκυρη και επιστημονικώς αποδεκτή διάδοση και οικειοποίηση του τρόπου σκέψης και των κατακτήσεων της Αρχαιολογίας και της Ιστορίας της Τέχνης.

Αυτό το άρθρο χορηγείται με άδεια Creative Commons Αναφορά Δημιουργού-Μη Εμπορική Χρήση-Όχι Παράγωγα Έργα 4.0 Διεθνές

Tiles in the Shape of Heavens
The Mosaic of the Zodiac and its Role in the Beth Alpha
Synagogue of the 6th century A.D. Byzantine Palestine

Abstract at the end of the article

Ψηφίδες στο Σχήμα τ' Ουρανού

**Το ψηφιδωτό του Ζωδιακού Κύκλου και ο ρόλος του
στη Συναγωγή Beth Alpha της Βυζαντινής Παλαιστίνης
του 6ου αι. μ.Χ.**

Αναστάσιος - Γρ. Ακρίδας

Δρ Θεολογίας

Σε αυτό το άρθρο εξετάζεται το παράδοξο της υιοθέτησης ενός παγανιστικού θέματος, αυτό του ζωδιακού κύκλου, ως επιδαπέδιο ψηφιδωτό της Συναγωγής Beth Alpha στη Βυζαντινή Παλαιστίνη του 6ου αι. μ.Χ. Το παράδοξο του πράγματος εντείνεται, καθώς, όπως θα αναφερθεί, η χρήση του συγκεκριμένου μοτίβου ήταν αρκετά διαδεδομένη μεταξύ των Ιουδαίων της Ύστερης Αρχαιότητας στην εν λόγω περιοχή. Ωστόσο, στην περίπτωση της Beth Alpha αυτό σώζεται στη πιο καλοδιατηρημένη εκδοχή του, γεγονός που επιτρέπει ακριβέστερες παρατηρήσεις και συμπεράσματα αναφορικά με τους λόγους για τους οποίους ένα τέτοιο εικαστικό θέμα επιλέχθηκε για την διακόσμησή της. Το ψηφιδωτό του ζωδιακού κύκλου στη Beth Alpha μοιάζει να διηγείται την δική του ιστορία. Αποτυπώνει την δεινή κατάσταση που επικρατεί για τους Ιουδαίους στην Παλαιστίνη του 6ου αι. μ.Χ., ενώ παράλληλα, σε απόλυτη συσχέτιση με τις υπόλοιπες δύο ψηφιδωτές συνθέσεις που το πλαισιώνουν, αρθρώνει την ελπίδα του Ιουδαίου της εποχής για εξιλέωση και μελλοντική αποκατάσταση.

Λέξεις ευρετηρίου

Ζωδιακός Κύκλος
Ψηφιδωτό
Ιουδαϊσμός
Συναγωγή
Beth Alpha
Βιβλική Αρχαιολογία
Βυζαντινή Παλαιστίνη
Ύστερη Αρχαιότητα

1. Ο ζωδιακός κύκλος στη Beth Alpha.

Ο ελληνικός όρος «συναγωγή», εκ του ρήματος «συνάγω», αναφέρεται γενικά στη συγκέντρωση ανθρώπων σε ιδιωτικό ή δημόσιο χώρο, και χρησιμοποιείται ειδικότερα ως μετάφραση της εβραϊκής φράσης בית הכנסת (*beth hakneset*), που σημαίνει «οί-

κος της συνάθροισης», για να δηλώσει συνεδωχικά τον τόπο εκείνο όπου οι Ιουδαίοι συγκεντρώνονταν με σκοπό την διδασκαλία, τη μελέτη και την ερμηνεία του Νόμου (Τορά) ή και την προσευχή προς τον Θεό.¹ Και αυτή ακριβώς είναι η διακριτή διαφορά της Συναγωγής από τον Ναό, ο

οποίος αποτελούσε τόπο λατρείας, καθώς εκεί τελούντο προσφορές και θυσίες.²

Αναλυτικότερα, όταν το 586 π.Χ. ο βασιλιάς Ναβουχοδονόσορ Β' (605 - 562 π.Χ.) κατέκτησε την Ιερουσαλήμ, η οποία ήταν η πρωτεύουσα του νότιου βασιλείου του Ιούδα, κατέστρεψε τον Ναό του Σολομώντα και οδήγησε πλήθος Ιουδαίων στην εξορία. Εκεί παρέμειναν για 48 χρόνια, μέχρι το 538 π.Χ., όπου ο Κύρος ο Μέγας (600 - 530 π.Χ.), με το περίφημο διάταγμά του, έδωσε εντολή να επιστρέψουν στη γη των προγόνων τους και να αναστηλώσουν τον Ναό.³ Φαίνεται ότι είναι ακριβώς αυτή η περίοδος της Βαβυλώνιας αιχμαλωσίας, όπου ο πιστός Ιουδαίος, έχοντας απωλέσει το λατρευτικό του κέντρο, αναζητεί άλλους τρόπους για να συναντηθεί με τον Θεό του.⁴ Έτσι, στην αρχή, με κατ' οίκον συνάξεις και προσευχές,⁵ το έθιμο της Συναγωγής εξαπλώνεται στις περιοχές τις Ιουδαϊκής Διασποράς και από εκεί εισέρχεται και στη Παλαιστίνη, με αποτέλεσμα κατά τον 1ο αιώνα μ.Χ. να υπάρχει πλήθος αυτών.⁶ Είναι, επίσης, πολλά τα εδάφια της Καινής Διαθήκης τα οποία περιγράφουν τον ίδιο τον Ιησού να διδάσκει και να θαυματουργεί εντός συναγωγών,⁷ ενώ άλλα μαρτυρούν ότι ο Παύλος είχε επισκεφθεί πολλές από αυτές σε κοινότητες της ιουδαϊκής διασποράς, όπως στη Θεσσαλονίκη,⁸ τη Βέροια,⁹ την Αθήνα,¹⁰ την Κόρινθο¹¹ και την Έφεσο.¹²

Η οικοδόμηση Συναγωγών συνηθιζόταν σε παραθαλάσσιες ή παραποτάμιες περιοχές, καθώς ήταν απαραίτητη η ύπαρξη νερού για την τέλεση καθαρμών. Έπρεπε να είναι προσανατολισμένες προς την Ιερουσαλήμ ενώ αρχιτεκτονικά χωρίζονταν σε δύο μέρη: την κυρίως Συναγωγή και το Βήμα, όπου υπήρχε μια τράπεζα πάνω στην οποία ήταν τοποθετημένη η Κιβωτός, ένα κιβώτιο με τα ειλητάρια περικοπών της Παλαιάς Διαθήκης τα οποία αναγιγνώσκονταν κάθε Σάββατο.¹³ Εντός του Βήματος υπήρχε και η λεγόμενη «Έδρα Μωυσέως», μια περίοπτη θέση-θρόνος, όπου καθόταν ο «άρχοντας»¹⁴ ή «αρχισυνάγωγος»,¹⁵ ο οποίος διηύθυνε τη λειτουργία της Συναγωγής και δίδασκε την Τορά.¹⁶

Ο ζωδιακός κύκλος ως διακόσμηση Συναγωγών

Το ζήτημα του ημερολογίου ήταν κεφαλαίωδους σημασίας στο αρχαίο Ισραήλ, καθώς υπήρχε η πεποίθηση ότι ο Ήλιος και η Σελήνη επηρεάζουν την ακριβή ημερομηνία τέλεσης των εορτών (ως επί το πλείστον γεωργικών) και ο χρόνος εννοήθηκε ως η

ακολουθία αυτών των ιερών τελετουργιών.¹⁷ Με άλλα λόγια, ο τρόπος μέτρησης του χρόνου αποτελούσε στην ουσία ζήτημα συμμόρφωσης με την θεία αποκάλυψη, έτσι όπως αυτή καθορίζει και διέπει τους νόμους του φυσικού κόσμου.¹⁸ Παρ' όλα αυτά, δεν υπάρχει κάποιος συγκεκριμένος τρόπος υπολογισμού του χρόνου που να καλύπτει ολόκληρη την ιστορία του Ισραήλ. Μετά τον 6ο αι. π.Χ. και την επίδραση των Βαβυλωνίων – από τους οποίους μάλιστα δανείστηκαν και τα ονόματα των μηνών – το έτος ξεκινούσε την άνοιξη, τον μήνα Νισάν.¹⁹ Έτσι, το έτος είχε δώδεκα σεληνιακούς μήνες με 353-355 ημέρες. Κάθε τρία χρόνια προσετίθετο ένας ακόμη, εμβόλιμος μήνας με 29 ημέρες, ώστε να επιτυγχάνεται η αντιστοιχία με το ηλιακό έτος. Κατά τη Μεσοδιαθηκική περίοδο το ζήτημα του ημερολογίου αποτέλεσε αιτία σχίσματος μεταξύ των διαφόρων Ιουδαϊκών τάσεων της εποχής. Το Ιερατείο στον Ναό ακολουθούσε το σεληνιακό, ενώ ομάδες που βρίσκονται πίσω από κείμενα της *Αποκαλυπτικής Γραμματείας*, όπως αυτά του *Α' Ενώχ*, ακολουθούσαν το ηλιακό.²⁰

Σε αντίθεση με τους λαούς της αρχαίας Εγγύς Ανατολής οι οποίοι είχαν αναπτύξει τη θεολογία τους γύρω από την λατρεία αστροθεών και την εξεικόνισή τους, εδάφια της Παλαιάς Διαθήκης όπως αυτά των *Δευτ.* 4,19, *Α' Βασ.* 23,5, *Αμώς* 5,26 και *Ιερ.* 7,18· 44,17-19 καταδικάζουν τέτοιες πρακτικές καθώς αυτές έρχονται σε πλήρη αντίθεση με την θεμελιώδη εντολή του Δεκαλόγου *οὐ ποιήσεις σε-αυτῷ εἰδωλον οὐδὲ παντός ὁμοίωμα ὅσα ἐν τῷ οὐρανῷ ἄνω καὶ ὅσα ἐν τῇ γῆ κάτω καὶ ὅσα ἐν τοῖς ὕδασι ὑποκάτω τῆς γῆς* (*Εξ.* 20,4). Ἦδη, όμως, από την εποχή του δεύτερου Ναού (536 π.Χ. - 70 μ.Χ.) το ζήτημα του ζωδιακού κύκλου φαίνεται να απασχολεί συγγραφείς της περιόδου και να βρίσκει τον δρόμο του σε κείμενα τους. Επί παραδείγματι, είναι τα χειρόγραφα 4Q13, 4Q186, 4Q318 και 4Q561 από το Κουμράν τα οποία αναφέρονται στον ζωδιακό κύκλο, καθώς και το *Β' Ενώχ* 30,5. Κατά τον Φίλων οι δώδεκα πολύτιμοι λίθοι που φέρει ο Αρχιερέας στο Εφώδ του συμβολίζουν τα δώδεκα ζώδια,²¹ ενώ ο Ιώσηπος ταυτίζει τους δώδεκα Άρτους της Προθέσεως με τους δώδεκα πλανήτες του ζωδιακού κύκλου.²²

Ειδικότερα, στην Ύστερη Αρχαιότητα ελληνιστικές και ρωμαϊκές θρησκευτικές πεποιθήσεις συγκεράστηκαν με μυθολογικές και αστρολογικές

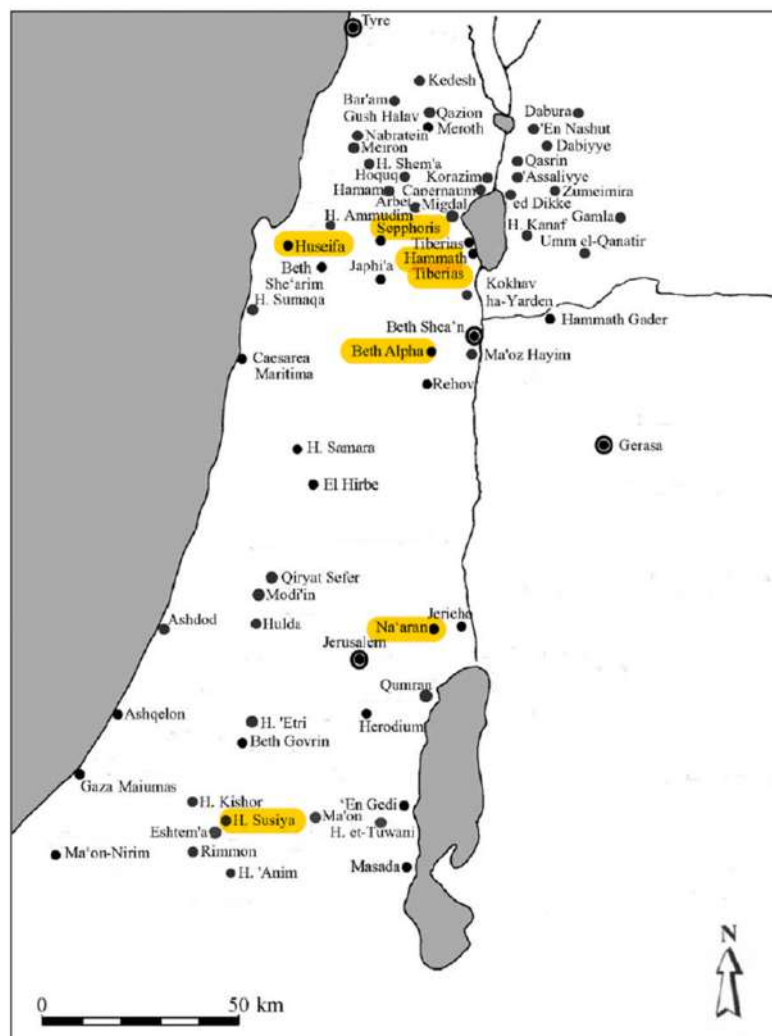
παραδόσεις της αρχαίας Εγγύς Ανατολής, δημιουργώντας ένα αμάλγαμα δοξασιών, το οποίο, κυρίως από τον 3ο αι. μ.Χ. και έπειτα,²³ διαπέρασε κάθε λατρευτική πρακτική και επηρέασε βαθιά και τον Ιουδαϊσμό της εποχής, ο οποίος αναζητούσε την δική του ταυτότητα και το δικό του στίγμα μέσα σε ένα κόσμο που άλλαζε συνεχώς.²⁴ Σε αυτό το πλαίσιο, η «παρέκκλιση» από τη λογική του Δεκαλόγου που εκφράστηκε στα ανωτέρω ιουδαϊκά κείμενα, εκφράστηκε ακολούθως μέσω της τέχνης με την υιοθέτηση του μοτίβου του ζωδιακού κύκλου ως επιδαπέδια ψηφιδωτή διακόσμηση από κάποιες αρχαίες Συναγωγές της βυζαντινής Παλαιστίνης.²⁵ Αυτές χρονολογούνται μεταξύ 4ου και 6ου αι. μ.Χ. και πρόκειται για τη Συναγωγή του Σεβήρου στη Χαμάτ-Τιβεριάδα (4ος αι. μ.Χ.), της Susiya (4ος - 6ος αι. μ.Χ.), της Σεπφωρίδας (αρχές 5ου αι. μ.Χ.), της Huseifa (τέλη 5ου αι. μ.Χ.), της Beth Alpha (6ος αι. μ.Χ.), της Na'aran (τέλη 6ου αι. μ.Χ.).²⁶

Παρά τις επιμέρους καλλιτεχνικές διαφορές στον σχεδιασμό των μορφών που περιέχονται εντός και εκτός του ζωδιακού κύκλου,²⁷ το σχεδιαστικό μοντέλο που ακολουθείται και στις έξι Συναγωγές περιλαμβάνει ένα τετράγωνο πλαίσιο στις εσωτερικές γωνίες του οποίου απεικονίζονται οι τέσσερις εποχές του χρόνου. Εντός αυτού του πλαισίου περιέχονται δύο ομόκεντροι κύκλοι. Ο εξωτερικός και μεγαλύτερος κύκλος χωρίζεται σε δώδεκα ακτινικές μονάδες, καθεμία από τις οποίες περιέχει το σύμβολο ενός από τα δώδεκα ζώδια, φέροντας το εβραϊκό ή και το ελληνικό του όνομα. Ο εσωτερικός απεικονίζει τον ήλιο, τις περισσότερες φορές προσωποποιημένο και αναβαίνοντα σε άρμα, μοτίβο αρκετά διαδεδομένο σε ζωδιακές αναπαραστάσεις.

Ως επί το πλείστον, τα ψηφιδωτά δάπεδα αυτών των Συναγωγών εμφανίζουν μια τυπική τριμερή σύνθεση, με τον ζωδιακό κύκλο να βρίσκεται στο κεντρικό πάνελ.²⁸ Παράλληλα με τον ζωδιακό κύκλο, οι ανωτέρω Συναγωγές υιοθετούν ποικίλα βιβλικά θέματα και καλλιτεχνικά μοτίβα.²⁹ Ωστόσο, ασχέτως αν πολλά από αυτά είναι κοινά για τις περισσότερες Συναγωγές, το ζητούμενο είναι ο συνδυασμός τους και η θέση που λαμβάνουν μέσα στο σύνολο των αναπαραστάσεων, καθώς έτσι προκύπτει κάθε φορά ένα εντελώς ξεχωριστό ψηφιδωτό, το οποίο εκφράζει διαφορετικά δεδομένα για την κοινότητα και τις ανάγκες της ανάλογα με την εποχή που φιλοτεχνήθηκε ή την γεωγραφική θέση

της Συναγωγής. Με άλλα λόγια, κάθε βιβλική διήγηση και κάθε μοτίβο αποτελούν με τη σειρά τους αυτόνομες ψηφίδες, οι οποίες, ανάλογα με τον τρόπο και το μέρος που ο καλλιτέχνης θα τις συνθέσει, θα παρουσιάσουν στο τέλος μια καινούρια, μοναδική εικόνα. Έτσι, κάθε ψηφιδωτό φαίνεται να διηγείται αποκλειστικά τη δική του ιστορία. Όταν, μάλιστα, αυτό σώζεται σε καλή κατάσταση, τότε η εικόνα που παράγεται είναι ευκρινέστερη. Γι' αυτόν ακριβώς τον λόγο στο παρόν άρθρο επιλέχθηκε να γίνει αναφορά στο ψηφιδωτό του ζωδιακού κύκλου της Συναγωγής Beth Alpha, το οποίο, αν και δεν είναι το πιο άρτιο τεχνικά, τυγχάνει, ωστόσο, να

2. Χάρτης όλων των αρχαίων Συναγωγών στο Ισραήλ. Σημειώνονται εκείνες οι έξι στις οποίες απαντά το ψηφιδωτό του ζωδιακού κύκλου.

είναι το πιο καλοδιατηρημένο από όλα τα υπόλοιπα, γεγονός που επιτρέπει ακριβέστερες παρατηρήσεις.

Η Συναγωγή Beth Alpha και τα ψηφιδωτά δάπεδά της

Η συναγωγή της Beth Alpha βρίσκεται στο βορειο-ανατολικό άκρο του Ισραήλ, στους πρόποδες της βόρειας πλαγιάς του όρους Γκιλμπόα, και ανασκάφηκε αρχικά το 1929 από τον εβραίο αρχαιολόγο Eleazar Sukenik, υπό την αιγίδα του Εβραϊκού Πανεπιστημίου της Ιερουσαλήμ.³⁰ Το όνομά της προέρχεται από μεταγραφή της φράσης כֶּתֶב אֵלֶּפָה (*beth ilpha*) η οποία σημαίνει «Οίκος του Ιλφά», με το κύριο όνομα «Ιλφά» να είναι γνωστό από την ταλμουδική γραμματεία,³¹ υπονοώντας πιθανότατα την κτίση της ευρύτερης περιοχής στην οποία ανακαλύφθηκε η εν λόγω Συναγωγή από κάποιον μεγαλογεοκτήμονα με το συγκεκριμένο όνομα.³² Αξίζει να επισημανθεί ωστόσο, ότι δεν έχουμε κάποια ιστορική πληροφορία η οποία να αναφέρεται στην κατάσταση της συγκεκριμένης ιουδαϊκής κοινότητας κατά τον 6ο αι. μ.Χ. στην περιοχή όπου βρέθηκε η Συναγωγή της Beth Alpha.³³

Αρχιτεκτονικά η Συναγωγή φέρει σχήμα βασιλικής, αποτελείται από έναν κεντρικό σηκό με δύο πλευρικά κλίτη και μια αιθίδα στο νότιο άκρο της,³⁴ ενώ διέθετε και έναν επιπλέον όροφο. Το μήκος της εν λόγω Συναγωγής υπολογίζεται στα 27,70 μ. ενώ το πλάτος της στα 14,20 μ.³⁵ Η χρονολόγησή της στον 6ο αι. μ.Χ., προκύπτει από την ημι-κατεστραμμένη επιδαπέδια ψηφιδωτή επιγραφή στην είσοδο της Συναγωγής, η οποία είναι γραμμένη στα αραμαϊκά και διασώζει τη φράση כְּתִיב מֶלֶךְ הַמֶּלֶךְ (lechutah diustinos melechah), η οποία δύναται να αποκατασταθεί³⁶ με το νόημα «στη βασιλεία του βασιλιά Ιουστίνου».³⁷ Ο Sukenik³⁸ θεώρησε ότι πρόκειται για τον Ιουστίνο Α' (450 - 527 μ.Χ.) ή για τον Ιουστίνο Β' (578). Μια δεύτερη επιγραφή, γραμμένη αυτή τη φορά στα ελληνικά και πάνω από την προηγούμενη, πληροφορεί για τα ονόματα των ψηφοθετών, ή για δύο εκ των σπουδαιότερων εργατών που συνέβαλλαν στην οικοδόμηση της Συναγωγής: «ΜΑΡΙΑΝΟΣ ΚΑΙ ΑΝΙΝΑΣ ΥΙΟΣ».³⁹ Δεξιά και αριστερά της επιγραφής ξεχωρίζουν τα επιδαπέδια ψηφιδωτά ενός μεγάλου λιονταριού και ενός ταύρου, που μοιάζουν να λειτουργούν σαν φύλακες της εισόδου της Συναγωγής.⁴⁰ Με την σειρά τους, αυτά αποτελούν τμήμα ενός ευρύτερου συνό-

λου ψηφιδωτών, ποικίλων εικονογραφικών σχεδίων και γεωμετρικών σχημάτων, όπως ρόμβοι και τετράγωνα διαφόρων διαστάσεων και χρωμάτων, καθώς και φυτικά μοτίβα τα οποία συνδυάζονται με την παρουσία ζώων, συνήθως πτηνών.

Είναι εντός του ανωτέρω συνόλου όπου ο επισκέπτης που εισερχόταν μέσω της κεντρικής θύρας από τον βορρά αντίκρυζε εμπρός του ένα άλλο, τριμερές ψηφιδωτό, που έχει κατεύθυνση προς το αψιδωτό νότιο άκρο της Συναγωγής. Το πρώτο μέρος αυτού παρουσιάζει την «Θυσία του Ισαάκ» (Γεν. 22),⁴¹ το δεύτερο απεικονίζει τον ζωδιακό κύκλο με επίκεντρο την προσωποποίηση του ήλιου, ενώ το τρίτο τμήμα αποτελεί σύνθεση από διάφορα εβραϊκά τελετουργικά αντικείμενα σε συνδυασμό με την παρουσία ζώων και φυτών. Το μεσαίο τμήμα θα αναλυθεί διεξοδικά στη συνέχεια. Έχει σημασία, ωστόσο, να γίνει σύντομη αναφορά και στα υπόλοιπα δύο, καθώς η παρουσία του ζωδιακού κύκλου στη Beth Alpha και η λειτουργία που επιτελεί δεν θα μπορέσει να γίνει κατανοητή αν εξεταστεί κατά μόνας.

Στο βορειότερο, πρώτο μέρος του εν λόγω τριμερούς ψηφιδωτού παρουσιάζεται η βιβλική διήγηση του Γεν. 22,1-19, η οποία αποτελεί μια από τις σημαντικότερες ιστορίες του Ιουδαϊσμού. Εκεί εξιστορείται η «δοκιμασία για την υπακοή του Αβραάμ, αποκορύφωμα της οποίας είναι η παρ' ολίγον θυσία του Ισαάκ»,⁴² και η οποία εκφράζει, ακολούθως, τη «δέσμευση» – ή *Akedah* (δέσιμο) όπως προσδιορίστηκε από μεταγενέστερους Ιουδαίους συγγραφείς ολόκληρη η εν λόγω περικοπή – του πιστού για σεβασμό και απόλυτη εμπιστοσύνη στον Θεό. Από την άλλη μεριά, η συγκεκριμένη περικοπή κάνει λόγο και για τη «δέσμευση» του Θεού προς στον Αβραάμ συνάπτοντας μαζί του διαθήκη που αφορούσε στη δημιουργία μεγάλου έθνους από τους απογόνους του και στην προστασία που αυτό θα απολάμβανε καθ' όλη την ιστορική του πορεία. Αξίζει να σημειωθεί ότι σε κείμενα, όπως τα *Ιωβηλαία*, η εν λόγω θυσία αποτελεί την πρώτη πασχάλια θυσία και ο Αβραάμ τον θεμελιωτή του εορτασμού του Πάσχα (*Ιωβλ.* 17,15), πράγμα το οποίο σημαίνει με την σειρά του ότι συνέβη τον μήνα Νισάν, και συνεπώς την εποχή της άνοιξης. Άλλωστε τα φυλλάσματα που έχουν ψηφοθετηθεί στη σύνθεση μοιάζουν να το υποδηλώνουν.

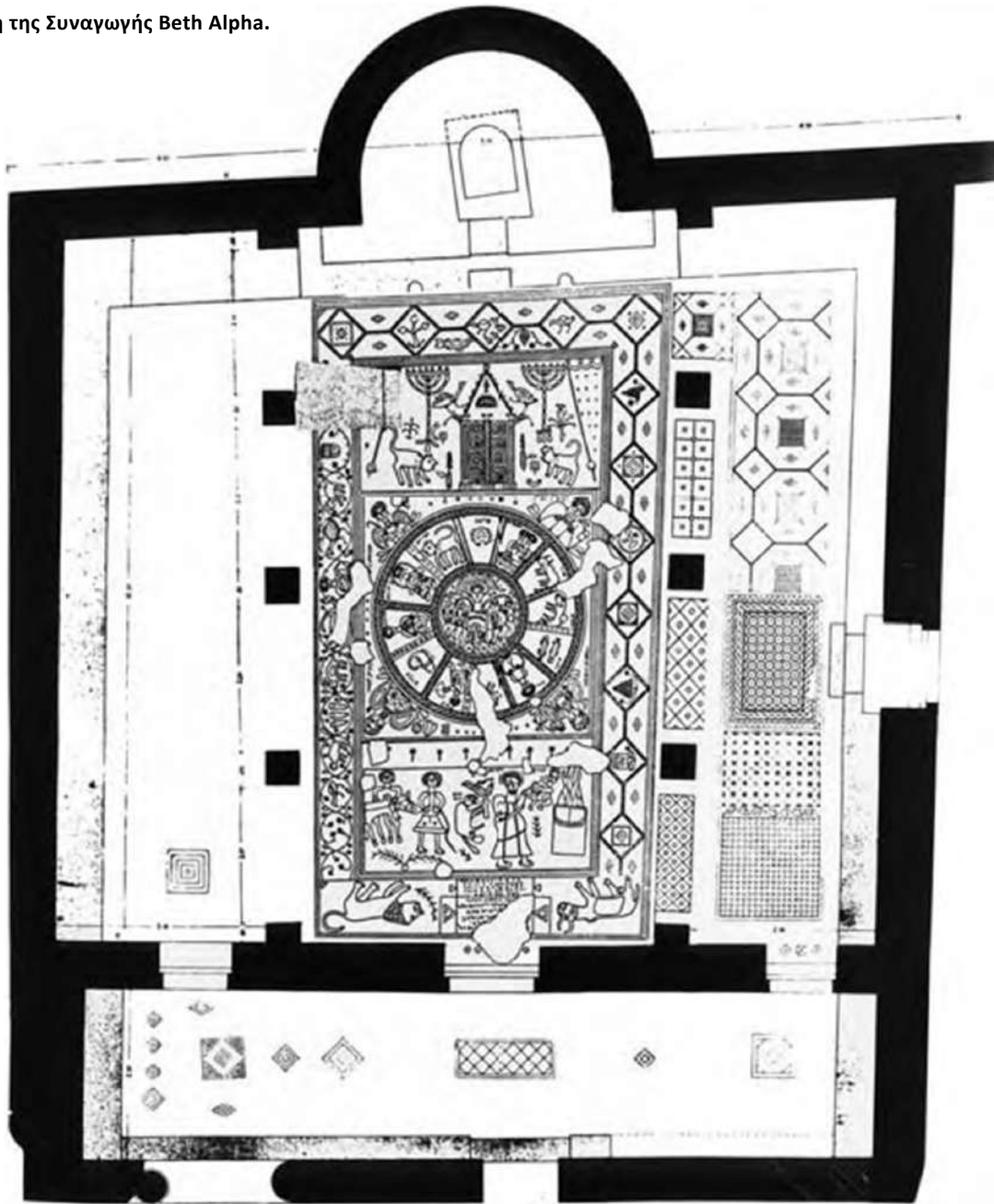
Ο καλλιτέχνης φαίνεται να χωρίζει την σύνθεσή του σε τρία τμήματα αποτυπώνοντας όλους τους

πρωταγωνιστές της ιστορίας. Στο αριστερό άκρο της σύνθεσης παρουσιάζονται οι δύο νεαροί υπηρέτες καθώς και η σαμαρωμένη όνος που ο πατριάρχης πήρε μαζί του στο ταξίδι του προς το όρος Μωριά (Γεν. 22,3). Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι ο υπηρέτης, που βρίσκεται πίσω από την όνο, δεν ψηφοθετείται ολόσωμος και αυτό, μάλλον, αποδεικνύει την δυσκολία του τεχνίτη να αποδώσει ταυτόχρονα στο ίδιο σημείο δύο

μορφές.⁴³ Ο έτερος υπηρέτης στέκει αντικριστά της όνου φορώντας στολισμένο μανδύα με μήκος μέχρι τα γόνατά του. Στο δεξί του χέρι κρατάει τους χαλινούς του ζώου, ενώ στο αριστερό ένα μαστίγιο.

Στο άλλο άκρο της σύνθεσης τοποθετείται ο Αβραάμ, ο Ισαάκ (των οποίων τα ονόματα σημειώνονται πάνω από τις κεφαλές τους) και ο βωμός που έχει ετοιμαστεί για αυτόν. Η μορφή του Αβραάμ δεσπόζει σε μέγεθος συγκριτικά με όλες τις υπό-

3. Κάτοψη της Συναγωγής Beth Alpha.

4. Το ψηφιδωτό της Akedah στη Συναγωγή της Beth Alpha.

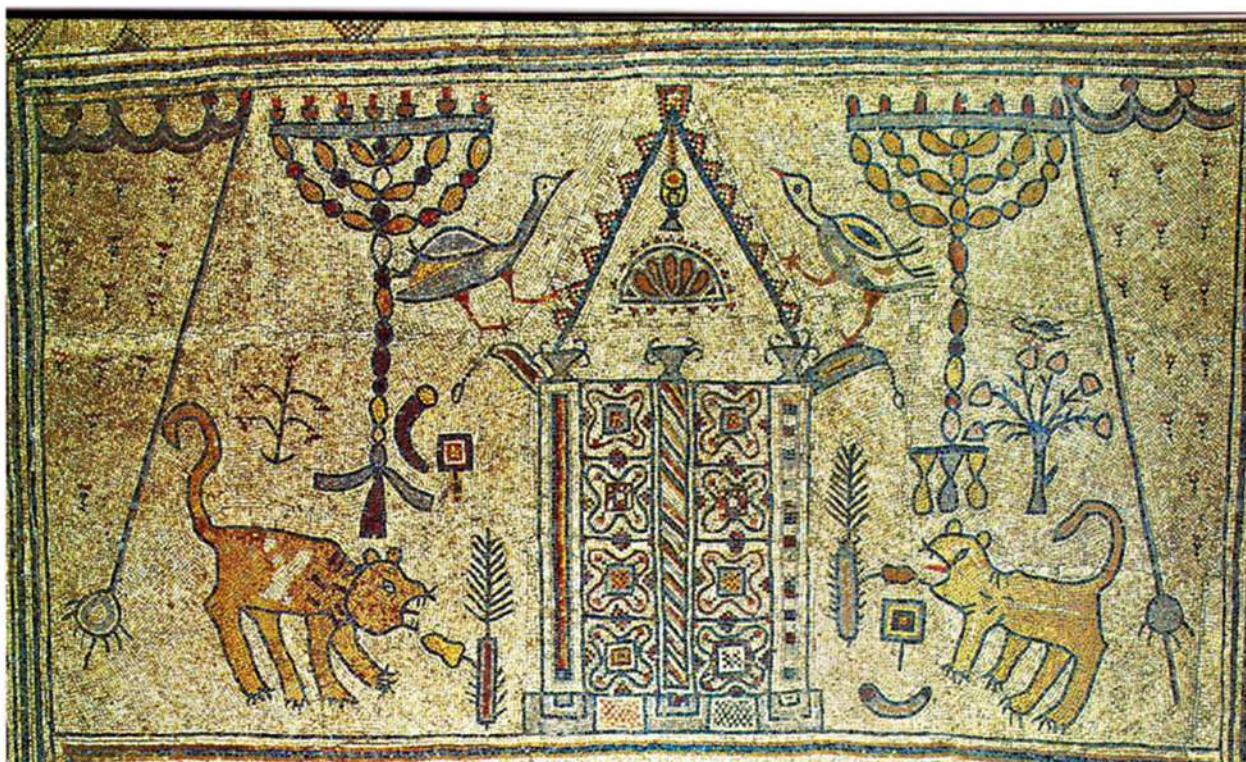
λοιπες. Φέρει μακρύ μανδύα, ενώ το ήμισυ του προσώπου του είναι κατεστραμμένο. Ωστόσο, ξεχωρίζει η γενειάδα του, γεγονός το οποίο αποτυπώνει την ηλικία του. Στο δεξί του χέρι κρατά μαχαίρι με το οποίο είναι έτοιμος να θυσιάσει τον υιό του. Ο Ισαάκ εμφανίζεται στα αριστερά του πατριάρχη, με έναν αρκετά παράδοξο τρόπο: σαν να ίππεται, ενώ παράλληλα έχει δεμένους τους καρπούς του.⁴⁴

Το πρόσωπο του Αβραάμ στρέφεται προς το κέντρο της σύνθεσης, εκεί όπου εμφανίζεται ένας κριός πιασμένος με σχοινί από τα κέρατά του (πβλ. *Γεν. 22,13*). Το ολοκαύτωμα που θα προσέφερε στον Θεό αντί του Ισαάκ αποτελεί, συνεπώς, τον πυρήνα αυτής της σύνθεσης. Στον ίδιο κεντρικό άξονα, κάθετα άνωθεν του σφαγίου, υπάρχει ένα δεύτερο, ουράνιο επίπεδο το οποίο διαχωρίζεται με μια επιμήκη γραμμή από αυτό της γης όπου πραγματοποιείται η θυσία. Από εκεί ξεπροβάλλει χέρι που παραπέμπει στον άγγελο του Θεού, ο οποίος κατά το *Γεν. 22,12* κ.ε. καλεί τον πατριάρχη να σταματήσει και να μη βλάψει τον υιό του.⁴⁵ Σε αυτό το επίπεδο, το οποίο είναι κατεστραμμένο σε σημεία του, χαρακτηριστικά είναι και τα ακτινωτά σχήματα που παραπέ-

μπουν στους αστέρες και, συνεπώς, στην υπόσχεση που δίνει ο Θεός στον Αβραάμ ότι η γενιά που θα προκύψει από αυτόν θα αυξηθεί ως τους αστέρες του ουρανού (*Γεν. 22,17*).

Το τρίτο μέρος του ψηφιδωτού αποτελεί μια ευρύτερη σύνθεση η οποία στο σύνολό της πλαισιώνεται από δύο περίτεχνα παραπετάσματα που κρέμονται εκατέρωθεν των δύο άνω άκρων της. Αυτά δύναται να ταυτιστούν με το *Paroketh*, το παραπέτασμα που βάσει του *Εξ. 26,31* διαχώριζε το Άγιο των Αγίων της Σκηνής του Μαρτυρίου από όλον τον υπόλοιπο χώρο. Ας σημειωθεί ότι σε ραββινικά κείμενα⁴⁶ το *Paroketh* λαμβάνει κοσμολογικά χαρακτηριστικά και ταυτίζεται με το «στερέωμα» (βλ. *Γεν. 1,6*) το οποίο διαχωρίζει ουρανό και γη. Κάποιος μπορεί να εντοπίσει εδώ την ταύτιση Ναού και Κόσμου για την οποία γίνεται λόγος σε πλήθος ραββινικών πηγών.⁴⁷ Στο ψηφιδωτό της Συναγωγής τα παραπετάσματα αυτά έχουν φιλοτεγηθεί ανοιχτά, και, συνεπώς, είναι σαν να αποκαλύπτουν στον θεατή τα μυστικά που κρύβουν στο εσωτερικό τους. Έτσι, στον πυρήνα της εν λόγω σύνθεσης υπάρχει μια κατασκευή που φέρει στέγαστρο και απεικονίζει

5. Η ψηφιδωτή σύνθεση με ιουδαϊκά λατρευτικά αντικείμενα στη Συναγωγή της Beth Alpha.

θύρα κεκλεισμένων φύλλων. Αυτή πιθανότατα αναφέρεται στην «Κιβωτό» της Συναγωγής (*aron haqodesh*), δηλαδή στο κιβώτιο εντός του οποίου φυλάσσονταν τα ειλητάρια του Νόμου.⁴⁸ Εκατέρωθεν της «Κιβωτού» φιλοτεχνούνται δύο επτάφωτες λυχνίες, οι οποίες φέρουν και αυτές κοσμολογικό νόημα,⁴⁹ αλλά και θυματήρια, τα οποία παραπέμπουν στη χρήση αρωμάτων στη λατρεία εντός της Σκηνής του Μαρτυρίου.⁵⁰ Υπάρχουν κλαδιά φοίνικα και κίτρου (*lulan* και *etrog*), φυτά, τα οποία υποδηλώνουν τις εορτές του Εξίλασμού και της Σκηνοπηγίας κατά το Λευ. 23,40, και το Σοφάρ, το οποίο ήταν αρχαίο μουσικό όργανο από κέρατο κριού. Ψηφοθετούνται, τέλος, δύο λιοντάρια, σύμβολα ισχύος και γνωστό μοτίβο από τη Μεσοποταμακή, κυρίως, τέχνη, και δύο πουλιά, τα οποία δύναται να παραπέμπουν στα Χερουβίμ της Κιβωτού της Διαθήκης.⁵¹

Το ψηφιδωτό του ζωδιακού κύκλου

Μεθοδολογικά ο τρόπος παρουσίασης του ψηφιδωτού επιλέχθηκε να γίνει από έξω προς τα μέσα. Η αρχή θα γίνει από τα γωνιακά τρίγωνα όπου βρίσκονται οι τέσσερις εποχές, και εν συνεχεία θα γίνει

μνεία στα δώδεκα ζώδια, στον πρώτο, εξωτερικό κύκλο. Από κοινού, οι μορφές των εποχών και των ζωδίων, είναι στραμμένες προς τον δεύτερο, εσωτερικό κύκλο, σαν να κοιτούν και να αναφέρονται στο κέντρο της όλης σύνθεσης, εκεί όπου βρίσκεται ο ήλιος.

Οι τέσσερις εποχές

Το μεσαίο, και για αυτό, κεντρικό τμήμα του τριμερούς ψηφιδωτού της Beth Alpha, είναι και το μεγαλύτερο από τα υπόλοιπα δύο. Το, όχι και με τόση ακρίβεια, σχηματισμένο «τετράγωνο» πλαίσιο από το οποίο χαρακτηρίζεται, έχει διαστάσεις περίπου 3,55-3,75 μ.⁵² και στις εσωτερικές του γωνίες υπάρχουν τέσσερις φτερωτές γυναικείες προτομές, οι οποίες προσωποποιούν αντίστοιχα τις τέσσερις εποχές και είναι στραμμένες προς το εσωτερικό του τετραγώνου στο οποίο έχουν ψηφοθετηθεί.⁵³ Είναι σχεδιασμένες σαν Χερουβίμ που ίππανται, απεικονίζονται πλούσια διακοσμημένες με στολίδια σε αυτιά και λαιμό, ενώ εμφανίζονται να έχουν περίτεχνη κόμμωση. Όλες οι μορφές διακρίνονται από τα συγκεκριμένα γνωρίσματα που φέρουν, ενώ τα ονό-

ΠΙΝΑΚΑΣ Ι: Οι εποχές στο ψηφιδωτό της Beth Alpha			
A/A	Όνομασία Εποχής	Αντιστοιχία	Αστρολογικό Φαινόμενο
1	תבב תקפת (Tekufat Tevet)	Χειμώνας	Χειμερινό Ηλιοστάσιο
2	נסנ תקפת (Tekufat Nisan)	Άνοιξη	Εαρινή Ισημερία
3	זממ תקפת (Tekufat Tammuz)	Καλοκαίρι	Θερινό Ηλιοστάσιο
4	ישת תקפת (Tekufat Tishri)	Φθινόπωρο	Θερινή Ισημερία

ματά τους βρίσκονται εκατέρωθεν της κεφαλής τους γραμμένα στα εβραϊκά, όπως, άλλωστε και αυτά των ζώδιων που ακολουθούν στον εξωτερικό, μεγάλο κύκλο. Ωστόσο, όπως παρατηρεί ο Sukenik,⁵⁴ ο άτακτος τρόπος με τον οποίο έχουν φιλοτεχνήσει τα ονόματα οι ψηφοθέτες, δείχνει έλλειψη καλής τεχνικής κατάρτισης.

Στον Πίνακα Ι που προηγείται παρατίθενται οι τέσσερις εποχές με τη σειρά που εμφανίζονται στο ψηφιδωτό, ξεκινώντας από πάνω δεξιά και συνεχίζοντας με την αντίστροφη φορά των δεικτών του ρολογιού.⁵⁵

Στη μορφή που βρίσκεται στη δεξιά άνω γωνία του τετραγώνου και αντιπροσωπεύει τον χειμώνα, υπάρχει ένα κλαδί, μάλλον φοίνικα, με δύο φύλλα να ξεπροβάλλουν πίσω από την αριστερή φτερούγα. Πλησίον του κλαδιού υπάρχει ένας κύλινδρος, πιθανότατα χειρόγραφο ή ειληταρίου, ο οποίος ίσως να υποδηλώνει τον Νόμο.⁵⁶ Με αυτόν τον τρόπο ενδεχομένως να γίνεται έμμεση αναφορά στο γεγονός ότι λόγω του κρύου ο άνθρωπος μένει εντός της κατοικίας του και μελετάει, και έτσι γίνεται κάτοχος του πνευματικού πλούτου που πηγάζει από αυτόν.

Σημειωτέον ότι, η εν λόγω προτομή είναι η μοναδική που έχει μαύρα φτερά και το περιδέραιό της τέσσερα άκρα. Με αυτόν τον τρόπο ο καλλιτέχνης την καθιστά ξεχωριστή από όλες τις υπόλοιπες, των οποίων τα φτερά συνδυάζουν λευκό και μαύρο χρώμα, και το κόσμημα που φέρουν στο λαιμό έχει τρία άκρα.

Η μορφή στην αντικριστή γωνία αντιπροσωπεύει την άνοιξη. Η εικονογράφηση της δεν είναι πλούσια. Στο κάτω μέρος της υπάρχει ένα πηινό, το οποίο μοιάζει να κινείται προς τρία λουλούδια. Πάνω από την αριστερή φτερούγα υπάρχει σχέδιο σαν φύλλωμα δέντρου δίχως καρπούς, ενώ πάνω από την δεξιά έχει τοποθετηθεί ράβδος. Η παρουσία της μοιάζει να παραπέμπει στην ποιμαντορική ράβδο του Μωυσή, και μέσω αυτού να υποδηλώνεται η ιστορία της Εξόδου που πραγματοποιήθηκε εκείνη την εποχή, και, άρα, της εορτής του Πάσχα.⁵⁷

Η μορφή που προσωποποιεί το καλοκαίρι βρίσκεται κάτω αριστερά. Εμφανίζεται να κρατά μπροστά της ένα ύφασμα με ποικίλους καρπούς και να έχει επιπλέον δεξιά της κάποιους άλλους, ενδεχομένως πεπόνια και αγγούρια. Έτσι, μοιάζει να έρχε-

6. Οι εποχές του χειμώνα (δεξιά) και της άνοιξης (αριστερά) στην Beth Alpha.

7. Οι εποχές του καλοκαιριού (δεξιά) και του φθινοπώρου (αριστερά) στην Beth Alpha.

ται σε διάλογο με τη μορφή του χειμώνα που έχει διαγώνια της, και ο πλούτος της φύσης να αντιπαρβάλλεται με τον πλούτο της γνώσης.⁵⁸

Τέλος, κάτω δεξιά, υπάρχει η μορφή του φθινοπώρου μπροστά από την οποία απλώνονται διάφοροι καρποί, ένα φυλλώδες δέντρο κι ένα πτηνό. Μέσω αυτών μοιάζει να υποδηλώνεται η αγροτική ζωή, η φθινοπωρινή συγκομιδή και η γιορτή της Σκηνοπηγίας.⁵⁹ Η εν λόγω εορτή τελείτο σε ανάμνηση της εποχής που οι Ιουδαίοι ζούσαν σε σκηνές στην έρημο κατά την διάρκεια της Εξόδου, κι έτσι, η μορφή του φθινοπώρου έρχεται τώρα σε διάλογο με τη μορφή της άνοιξης αντίκρυ. Πάσχα και Σκηνοπηγία, αποτελούσαν (και αποτελούν ακόμη) δύο από τις μεγαλύτερες και σπουδαιότερες εορτές του Ιουδαϊσμού. Παράλληλα, διακρίνονται και δύο κύπελλα, τα οποία δύναται να παραπέμπουν στην οινοποισία και, συνεπώς στην κληματίδα και την οινοπαραγωγή, διαδικασίες που πραγματοποιούντο το φθινόπωρο.

Από τα ανωτέρω προκύπτει, ότι μέσω των απεικονίσεων των τεσσάρων εποχών αρθρώνονται από τη μία οι ευλογίες του Θεού προς τον άνθρωπο, συγκεκριμένα, τα δώρα της φύσης και τα πνευματικά δώρα της Τορά, και από την άλλη δίνεται έμφαση στη λατρευτική ζωή που θα πρέπει ο άνθρωπος να ακολουθήσει για να ανταποδώσει αυτά τα δώρα στον Δημιουργό του. Πρέπει, ωστόσο, να αναφερθεί ότι τα σημεία στα οποία έχουν ψηφοθετηθεί και οι τέσσερις εποχές στα γωνιακά τρίγωνα, δεν αντιστοιχούν με τα ζωδιακά σύμβολα του πρώτου, εξωτερικού κύκλου. Έτσι, η μορφή του χειμώνα εμφανίζεται να αντιστοιχεί στους ανοιξιάτικους μήνες, η μορφή της άνοιξης στους καλοκαιρινούς κ.ο.κ.⁶⁰ Ο

λόγος για τον οποίο συμβαίνει αυτό θα εξακριβωθεί στη συνέχεια.

Ο εξωτερικός κύκλος

Ο ζωδιακός κύκλος και η αναντιστοιχία του με τις τέσσερις εποχές

Εντός του κεντρικού «τετραγώνου» της Beth Alpha υπάρχουν δύο ομόκεντροι κύκλοι, από τους οποίους ο μεγάλος, εξωτερικός, είναι διαμέτρου 3,12 μ. και φέρει διακόσμηση πλοχμού.⁶¹ Εντός του έχουν ψηφοθετηθεί οι μορφές των δώδεκα ζώδιων,⁶² οι μορφές των οποίων είναι στραμμένες προς το κέντρο του κύκλου και χωρίζονται μεταξύ τους από περίτεχνες γραμμές διαφόρων γεωμετρικών μοτίβων. Εν προκειμένω, τα ζώδια ξεκινούν από τα δεξιά με το σύμβολο του Κριού, και συνεχίζουν με την αντίστροφη φορά του ρολογιού⁶³ ολοκληρώνοντας στους Ιχθύες, ακολουθώντας την κατάταξη και τη σειρά με την οποία τα παραθέτει, επίσης, και ο Πτολεμαίος (90-168 μ.Χ.) στο ένατο κεφάλαιο του πρώτου βιβλίου της *Τετραβίβλου*.⁶⁴

Αναλυτικότερα, το ζώδιο του Κριού αποτελείται από ψηφίδες χρώματος ώχρας. Τα κέρατά του είναι στραμμένα προς τα κάτω, ενώ φαίνεται να μην υπολογίστηκε σωστά από τον τεχνίτη ο χώρος που του αντιστοιχεί, και για αυτό η ουρά του παρουσιάζεται στρυμωγμένη στη διαχωριστική γραμμή που βρίσκεται στο πίσω μέρος του. Ο Ταύρος, το δεύτερο ζώδιο της Άνοιξης, εικονίζεται με χρώμα γκρι. Σε αντίθεση με τον Κριό φέρει ανυψωμένα τα κέρατά του, ωστόσο και αυτός εμφανίζεται στρυμωγμένος στο πλαίσιο που του αντιστοιχεί, καθώς η ουρά του μοιάζει να συμπέζεται στη γραμμή που τον διαχωρίζει από τον Κριό. Οι Δίδυμοι παρου-

ΠΙΝΑΚΑΣ II: Τα ζώδια και οι μήνες στο ψηφιδωτό της Beth Alpha				
A/A	Ονομασία	Ζώδιο	Εβραϊκός Μήνας	Αντιστοιχία
1	הלל (<i>taleh</i>)	Κριός	Νισάν	Μάρτιος - Απρίλιος
2	שור (<i>shor</i>)	Ταύρος	Ιγιάρ	Απρίλιος - Μάιος
3	תאומים (<i>theomim</i>)	Δίδυμοι	Σιβάν	Μάιος - Ιούνιος
4	שׂוֹטָן (<i>sotan</i>)	Καρκίνος	Ταμούζ	Ιούνιος - Ιούλιος
5	ארְיֵה (<i>arjeh</i>)	Λέων	Αβ	Ιούλιος - Αύγουστος
6	בתולה (<i>betulah</i>)	Παρθένος	Ελούλ	Αύγουστος - Σεπτέμβριος
7	מוזנאים (<i>moznajim</i>)	Ζυγός	Τιρσί	Σεπτέμβριος - Οκτώβριος
8	עַקְרָב (<i>akerab</i>)	Σκορπιός	Σχεβάν	Οκτώβριος - Νοέμβριος
9	קֶשֶׁת (<i>keshet</i>)	Τοξότης	Κισλέβ	Νοέμβριος - Δεκέμβριος
10	גַּדִּי (<i>gadi</i>)	Αιγόκερος	Τεβέθ	Δεκέμβριος - Ιανουάριος
11	דֵּלִי (<i>deli</i>)	Υδροχόος	Σαβάτ	Ιανουάριος - Φεβρουάριος
12	דָּגִים (<i>dagim</i>)	Ιχθύες	Αδάρ	Φεβρουάριος - Μάρτιος

σιάζονται ως δύο νεαροί με κίτρινο χρώμα μαλλιών. Φέρουν ένδυμα το οποίο φθάνει έως κάτω από τα γόνατά τους χωρίς ιδιαίτερη διακόσμηση. Μια ερυθρή γραμμή σε αυτό, μοιάζει⁶⁵ να διαχωρίζει τα σώματά τους, τα οποία, παρ' όλα αυτά, συνδέονται αφού ο ένας κρατά το χέρι του άλλου.

Ακολουθεί το ζώδιο του Καρκίνου, και χρωματίζεται με λευκές και μαύρες ψηφίδες. Ξεχωρίζουν οι δαγκάνες μπροστά του και τα τέσσερα πόδια του

στην κάθε πλευρά. Ο Λέων απεικονίζεται με συνδυασμό κίτρινου και καφέ χρώματος. Έχει ανυψωμένη την ουρά του, ξεχωρίζουν τα νύχια των ποδιών του, ενώ από το ανοιχτό του στόμα ξεπροβάλλει η ερυθρή γλώσσα του και διακρίνονται τα δόντια του. Όλα αυτά του προσδίδουν ένταση και δίνουν την εντύπωση επιθετικής στάσης προς το όποιο θήραμά του. Το ζώδιο της Παρθένου φέρει χαρακτηριστικά γυναίκας με χρυσά μαλλιά να κάθεται

8. Τα ζώδια της άνοιξης.

9. Τα ζώδια του καλοκαιριού.

10. Τα ζώδια του φθινοπώρου.

σε έναν θρόνο από τον οποίο προεξέχουν οι βραχίονές του. Φέρει κοσμήματα στα αυτιά και στον λαιμό, ενώ το ένδυμά της φέρει γραμμικά και σφαιροειδή σχέδια. Σε συνδυασμό με τα ερυθρά υποδήματά της, συνολικά η εικόνα φαίνεται να παρουσιάζει γυναίκα ευγενικής καταγωγής και τάξης.⁶⁶

Προχωρώντας στη φιγούρα του Ζυγού προβάλλεται για ακόμη μια φορά, σύμφωνα με τον Sukepik,⁶⁷ η καλλιτεχνική αδυναμία του ψηφοθέτη να αποτυπώσει με ρεαλισμό και πληρότητα το έργο του. Το εν λόγω ζώδιο παρουσιάζεται με την μορφή ανδρός να κρατά στο δεξί χέρι ζυγαριά, η οποία

όμως, θεωρητικά, θα βρισκόταν μπροστά από το δεξί του πόδι. Όμως, ο τεχνίτης φαίνεται ότι δεν μπορούσε να αποτυπώσει ταυτόχρονα δύο σχήματα στην ίδια θέση κι έτσι αποφάσισε να κρατήσει μόνο εκείνο που ήταν δηλωτικό της ταυτότητας του ζώδιου. Έτσι, εμφανίζει τη μορφή μόνο με ένα πόδι, το αριστερό. Η ίδια αδυναμία παρουσιάζεται ξανά, αυτή τη φορά στο ζώδιο του Σκορπιού, όπου στην αριστερή του μεριά έχουν ψηφοθετηθεί πέντε πόδια, ενώ στην δεξιά τέσσερα. Ο Τοξότης, εμφανίζεται να στρέφει το σώμα του ελαφρώς προς τα αριστερά, και συνεπώς διαφέρει από όλες τις υπόλοιπες

11. Τα ζώδια του χειμώνα.

ανθρώπινες μορφές, οι οποίες τηρούν εμπρόσθια στάση. Αυτό συμβαίνει για να ξεχωρίσει το αντικείμενο που τον διακρίνει, το τόξο μαζί με το βέλος, το οποίο το κρατά με το αριστερό χέρι.

Η τελευταία τριάδα ζωδίων του ψηφιδωτού ξεκινά με τη μορφή του Αιγόκερου, η οποία, όμως, διασώζεται κατά το ήμισυ. Διακρίνονται τα μπροστινά πόδια και μέρος της κεφαλής της, με την επιγραφή του ονόματός της να απουσιάζει. Ο Υδροχόος απεικονίζεται σαν νεαρός πίσω από δεξαμενή να προσπαθεί να ρίξει με τα χέρια του νερό εντός ενός χρυσού δοχείου, ενώ τέλος, οι Ιχθύες παρουσιάζονται να κινούνται σε αντίθετη κατεύθυνση ο ένας από τον άλλο.

Από τα ανωτέρω συνάγεται ότι το υπό εξέταση ψηφιδωτό δεν πληροί κριτήρια αισθητικής τελειότητας και τεχνικής αρτιότητας. Ωστόσο, αυτό που προβληματίζει την έρευνα είναι το γεγονός της πλήρους αναντιστοιχίας μεταξύ εποχών και μηνών, κάτι το οποίο εμφανίζεται, εκτός της Beth Alpha, και στις Συναγωγές Huseifa και Na'aran.⁶⁸ Σε προγενέστερες αυτών, στην Χαμμάτ-Τιβεριάδα και στην Σεπφωρίδα, οι εποχές αντιστοιχίζονται πλήρως με τους μήνες τους.⁶⁹ Σε σχέση, όμως, με τη Beth Alpha το γεγονός αυτό σχετίζεται και πάλι με την όποια καλλιτεχνική αδυναμία του ψηφιοθέτη ή μήπως θα μπορούσε να εξηγηθεί και διαφορετικά;

Ο Sukeinik⁷⁰ αδυνατεί να δώσει κάποια απάντηση. Κατά τον Goodenough⁷¹ το γεγονός ότι στο

συγκεκριμένο ψηφιδωτό οι εποχές δεν συμβαδίζουν με τους αντίστοιχους μήνες, αποδεικνύει την παντελή έλλειψη ακόμη και στοιχειώδους γνώσης των ψηφοθετών περί αστρολογίας. Ακολούθως, ο μελετητής υποστηρίζει ότι η υιοθέτηση ενός τέτοιου «λανθασμένου» ψηφιδωτού από την Ιουδαϊκή κοινότητα της Συναγωγής, υποδηλώνει την αδιαφορία της για χρήση της αστρολογίας, ως τέτοιας. Δέχεται, όμως, ότι η πρόσληψη ενός τέτοιου μοτίβου δεν συνέβη απλά για αισθητικούς λόγους, αλλά εκφράζει την ευλάβεια και το δέος των μελών της κοινότητας για τα υπερκόσμια.⁷² Τη γνώμη του Goodenough υιοθετεί και ο Levine,⁷³ ο οποίος προσθέτει ότι οι τεχνίτες των τριών ανωτέρω Συναγωγών επηρεάστηκαν από πηγές που εστιάζουν αποκλειστικά στους αστερισμούς του ζωδιακού κύκλου και παραθεωρούν οτιδήποτε άλλο. Δεν παραθέτει, ωστόσο, τις πηγές στις οποίες αναφέρεται.

Σε εντελώς αντίθετη τροχιά κινείται η Wischnitzer,⁷⁴ η οποία εστιάζοντας αποκλειστικά στη Beth Alpha εξηγεί αυτήν την αντινομία υποστηρίζοντας ότι πρόκειται για μια απόλυτα προγραμματική επιλογή των ψηφοθετών της. Κατά τη γνώμη της, οι δημιουργοί του έργου σκέφτονται με το μυαλό εκείνου που θα βαδίσει πάνω στο έργο τους, οδεύοντας από το πρώτο του μέρος – όπου εικονογραφείται η θυσία του Ισαάκ –, και φτάνοντας στο τρίτο το οποίο απεικονίζει στο κέντρο του το κιβώτιο με τα ιερά αναγνώσματα, κάτι που την ίδια στιγμή θα το

βλέπει και σε πραγματική εικόνα ευθεία εμπρός του, εντός του Βήματος της Συναγωγής.

Αναλυτικότερα, τοποθετώντας τη μορφή του χειμώνα στην ανωτέρω περίοπτη θέση εντός του μεσαιού κλίτους του ψηφιδωτού, και διακοσμώντας την με αυτόν τον ξεχωριστό και ιδιαίτερο εξ αιτίας των χρωμάτων της τρόπο που αναλύθηκε ανωτέρω, ο ψηφοθέτης, κατά την Wischnitzer, επιθυμεί να προκαλέσει συνειδητά τον επισκέπτη της Συναγωγής, να τον κάνει να απορήσει και, ακολούθως, αυτός να εστιάσει στην ξεχωριστή μορφή που θα την έχει στο δεξί του χέρι και στην οποία υπάρχει σε κάθετη θέση ο κύλινδρος. Μαγνητίζοντας, έτσι, το βλέμμα του επισκέπτη με αυτήν την φαινομενική αλλά εσκεμμένη αντινομία και παραδοξότητα της αναντιστοιχίας εποχών και ζωδίων, ο ψηφοθέτης επιδιώκει να τον κατευθύνει νοητικά στην σπουδαιότητα του κυλίνδρου τον οποίον ταυτίζει με τον Νόμο. Αυτός παραμένει αιώνιος και αμετάβλητος παρά την εναλλαγή των καιρών, στέκοντας αναλλοίωτος στο διάβα του χρόνου. Επίσης, αν πράγματι τα φύλλα που διακρίνονται πίσω από την αριστερή φτερούγα της εικονιζόμενης εποχής είναι αυτά του φοίνικα – ο οποίος αποτελεί το μακροβιότερο δέντρο και, έτσι, ήδη από την αρχαία Αιγυπτιακή γραμματεία έχει συνδεθεί με ποιότητες γονιμότητας⁷⁵ – τότε πράγματι φαίνεται να υποδηλώνεται η ζωοδότρια δύναμη του αιώνιου Νόμου, ο οποίος αντέχει σε κάθε εποχή, ακόμη και αν αυτή χαρακτηρίζεται από τον θάνατο όλης της πλάσης, όπως συμβαίνει τον χειμώνα.

Ο εσωτερικός κύκλος (κεντρικό μετάλλιο)

Ο ήλιος

Ο εσωτερικός κύκλος του υπό εξέταση ψηφιδωτού έχει διάμετρο 1,20 μ.⁷⁶ και φέρει και αυτός διακόσμηση ταινιωτού κυκλικού πλοχμού. Εντός του, στο κέντρο – και συνεπώς στο κέντρο του σύμπαντος που αυτό απεικονίζει – έχει φιλοτεχνηθεί ο ήλιος με τη μορφή ενός νεαρού ανδρός να ιππεύει θριαμβευτικά ως ηνίοχος πάνω σε τέθριππο άρμα (*quadriga*). Η εικόνα αυτή έχει ινδοευρωπαϊκές ρίζες και είναι ήδη γνωστή από την Ελληνική Αρχαιότητα και την αρχαία Εγγύς Ανατολή,⁷⁷ ενώ η χρήση της φαίνεται να εντατικοποιείται στην Ύστερη Αρχαιότητα όπου, μάλιστα, γίνεται η σύνδεση του θεού Ήλιου (*Sol invictus*) με τον Μίθρα.⁷⁸ Ενδιαφέρον

προκαλούν και οι καμπυλωτές γραμμές στην εμπρόσθια όψη του άρματος, οι οποίες θυμίζουν τον σχηματισμό του ουράνιου τόξου.

Επιπροσθέτως, ο ήλιος, ή ορθότερα η προσωποποίηση και προτομή αυτού, φέρει γύρω της φωτοστέφανο που έχει επτά ακτίνες, οι οποίες παραπέμπουν στις επτά ημέρες της εβδομάδας. Εντός αυτού του κύκλου έχουν ψηφοθετηθεί διάσπαρτα 24 άστρα, τα οποία με την σειρά τους παραπέμπουν στις 24 ώρες της ημέρας. Τέλος, στο αριστερό άνω μέρος της προτομής απεικονίζεται η αμφίκυρτος σελήνη, η οποία στρέφεται προς τη μορφή που αντιπροσωπεύει την εποχή του χειμώνα. Έτσι, ο ήλιος φαίνεται σαν να ταξιδεύει κατά την διάρκεια της νύχτας για να φέρει το φως της επόμενης ημέρας,⁷⁹ ιδέα η οποία παραπέμπει, επίσης, στον μύθο του αιγυπτιακού ηλιακού θεού Ρα και στο κοσμικό του ταξίδι.⁸⁰

Αυτή η παρουσία του τέθριππου άρματος ενδεχομένως να απηχεί το όραμα του Ιεζεκιήλ στα πρώτα κεφάλαια του βιβλίου του, όπου γίνεται λόγος για τον θρόνο-άρμα του Γιαχβέ και τα τέσσερα ουράνια όντα που το συνοδεύουν, ενώ με παρόμοιο τρόπο περιγράφεται στα *A' Ενώχ* 72,4-5· 75,4 και στο *B' Ενώχ* 11,51. Ακολούθως, η αποτύπωση του Γιαχβέ ως ήλιου βασίζεται στη βιβλική απόδοση πληθώρας ηλιακών χαρακτηριστικών σε αυτόν, όπως συμβαίνει στα *Δευτ.* 33,2-3, *Αββ.* 3,3-4 ή και *Ψλ.* 84 (83), 12.⁸¹ Επίσης, ο ήλιος στο κέντρο παραπέμπει σε απεικονίσεις αυτοκρατόρων και του Κυρίου Ιησού σε βυζαντινούς τρούλους περιβεβλημένους με τέσσερα θηρία, τα οποία ταυτίζονται με τους τέσσερις Ευαγγελιστές. Αν ισχύει κάτι τέτοιο, τότε ίσως υπάρχει αντιθετικός παραλληλισμός προς αυτές τις παραστάσεις.⁸²

Εν προκειμένω, στη Beth Alpha φαίνεται πως ο Θεός ψηφοθετείται ως κοσμοκράτορας αποτελώντας, πέρα από το κέντρο αυτού του δεύτερου πάνελ, τον άξονα γύρω από τον οποίο περιστρέφεται ολόκληρο το τριμερές ψηφιδωτό της Συναγωγής, αλλά και τον πυρήνα της ύπαρξης του ίδιου του πιστού Ιουδαίου.⁸³ Το γεγονός ότι οι μορφές των εποχών και των ζωδίων είναι στραμμένες προς το κέντρο της όλης σύνθεσης, ενδεχομένως να αποτελεί συνειδητή επιλογή του τεχνίτη, με σκοπό να κάνει και τον επισκέπτη της Συναγωγής να στραφεί και αυτός προς τα εκεί, όχι μόνο οπτικά, αλλά και υπαρκτά. Αν, τελικά, ο επισκέπτης κάνει αυτήν

12. Ο ήλιος στο ψηφιδωτό της Beth Alpha.

την κίνηση, θα διαπιστώσει επίσης ότι και ο εικονιζόμενος ήλιος στέκει εμπρός του και τον «θωρεί».

Σύνοψη

Ο ρόλος του ψηφιδωτού του ζωδιακού κύκλου στη Συναγωγή της Beth Alpha

Ο ζωδιακός κύκλος απαντά ως διακοσμητικό μοτίβο διαφόρων τύπων στα ψηφιδωτά δάπεδα έξι συναγωγών, οι οποίες χρονολογούνται μεταξύ 4ου και 6ου αι. μ.Χ. Αυτές δεν περιορίζονται σε κάποια συγκεκριμένη περιοχή της βυζαντινής Παλαιστίνης, αλλά εκτείνονται από τη Γαλιλαία έως τη νότια Ιουδαία και από την κοιλάδα του ποταμού Ιορδάνη μέχρι την οροσειρά του Κάρμηλου, γεγονός το οποίο υποδεικνύει ότι το εν λόγω μοτίβο, πέραν από

Εθνικούς και Χριστιανούς,⁸⁴ ήταν διαδεδομένο και εντός ιουδαϊκών κοινοτήτων της εποχής.

Η διάδοση και τελικά η υιοθέτηση ενός τέτοιου φαινομενικά ξένου για τα θρησκευτικά δεδομένα του Ιουδαϊσμού μοτίβου φαίνεται να μη συνέβη ξαφνικά, αλλά μάλλον να αποτελεί κάτι που κυοφορείτο επί αιώνες και να αρθρώθηκε τελικά μέσα από έτοιμες καλλιτεχνικές νόρμες της εποχής. Όλα όσα αναφέρθηκαν υποδηλώνουν ότι πρόκειται μάλλον για μια *interpretatio judaica* του εν λόγω μοτίβου, η οποία δεν σχετίζεται απλώς και μόνο με τη σημασία του ημερολογίου στη λατρευτική ζωή του Ισραήλ, όπως υποστηρίζει η Hachlili.⁸⁵ Σε ό,τι αφορά, όμως, ειδικά στο ψηφιδωτό του ζωδιακού κύκλου στη Συναγωγή της Beth Alpha, ο ρόλος του θα μπορέσει να εξακριβωθεί μόνο αν μελετηθεί ως μέρος ενός ενι-

αίου όλου, δηλαδή ως τμήμα του τριμερούς ψηφιδωτού της Συναγωγής και όχι αποσπασμένο από αυτό.

Αναλυτικότερα, όπως αναφέρθηκε, το πρώτο τμήμα του ψηφιδωτού απεικονίζει την θυσία του Αβραάμ η οποία «περατούται με την επαναβεβαίωση της πατριαρχικής επαγγελίας»⁸⁶ στο *Γεν.* 22,17, όπου ο Γιαχβέ υπόσχεται στον Αβραάμ ότι θα ευλογήσει τον ίδιο και θα πληθύνει τους απόγονούς του *ὡς τοὺς ἀστέρας τοῦ οὐρανοῦ*. Ἔτσι, η παρουσία του ζωδιακού κύκλου ακριβώς πάνω από το ψηφιδωτό της «Θυσίας» φαίνεται να εικονογραφεί αυτήν ακριβώς την υπόσχεση, την εκπλήρωση και πραγματοποίησή της από τον Θεό, με τους δώδεκα αστέρες να ταυτίζονται με τις δώδεκα φυλές του Ισραήλ.⁸⁷ Το δε τρίτο, νοτιότερο και για αυτό τελευταίο μέρος του ψηφιδωτού μοιάζει να εικονογραφεί με την παρουσία του την εκπλήρωση και εμπέδωση της υπόσχεσης, αυτή την φορά από τον λαό Ισραήλ. Η έμφαση που δίδεται από τον καλλιτέχνη στην «κεντρικοποίηση» του ρόλου της Τορά, και συνεπώς στο γεγονός της Νομοδοσίας που τέμνει ολόκληρη την ιστορία του Ισραήλ, αλλά και η παρουσία όλων εκείνων των λατρευτικών αντικειμένων που αναφέρθηκαν, με τις αναφορές στην Σκηνή του Μαρτυρίου και στον Ναό, μοιάζουν να εξαίρουν την σπουδαιότητα της λατρείας προς τον Θεό.

Ειδικότερα, και ακριβώς σε σχέση με την σημαντικότητα της λατρείας στη ζωή του Ιουδαίου, αξίζει να αναφερθεί ότι συνδυαστικός κρίκος και των τριών ψηφιδωτών συνθέσεων μοιάζει να αποτελεί ο κριός. Στο πρώτο τμήμα ο κριός που μέλλει να γίνει το σφάγιο το οποίο θα αντικαταστήσει τον Ισαάκ, φιλοτεχνείται ακριβώς στο κέντρο της σύνθεσης, αποτελώντας έτσι τον άξονα γύρω από τον οποίο φαίνεται να εκτυλίσσεται κατά τον ψηφοθέτη ολόκληρη η διήγηση της *Akedah*. Στο δεύτερο τμήμα ο ζωδιακός κύκλος ξεκινάει την τροχιά του με τον μήνα Νισάν, ο οποίος ταυτίζεται με τον αστερισμό του Κριού. Ήταν την 14η μέρα του συγκεκριμένου μήνα όπου εορταζόταν το εβραϊκό Πάσχα, το τυπικό του οποίου περιλάμβανε την σφαγή ενός αρσενικού χωρίς σωματικό ελάττωμα αμνού ή κατσικιού, δηλαδή κριού (*Εξ.* 12, 5). Σύμφωνα, όμως, με το ηλιακό ημερολόγιο πρώτος μήνας του χρόνου ήταν ο Τιρσί. Μεταξύ άλλων,⁸⁸ τότε εορταζόταν το *Ros hashannah* δηλαδή η ιουδαϊκή πρωτοχρονιά,⁸⁹ ενώ στις 10 του μήνα το *Yom Kippur*, η «Ημέρα του Εξιλασμού».⁹⁰

Είναι κατά τον 3ο αι. μ.Χ. και μετά, όπου το *Γεν.* 22,1-19 συνδέεται με την εορτή του Νέου Έτους και διαβαζόταν,⁹¹ ενώ κατά την διάρκειά της, αλλά και στη λήξη της δεύτερης, γινόταν χρήση του Σοφάρ,⁹² του τελετουργικού οργάνου κατασκευασμένου από το κέρατο κριού, το οποίο εμφανίζεται στο τρίτο τμήμα του ψηφιδωτού της Beth Alpha. Επιπλέον, και σε σχέση με την εορτή της «Ημέρας του Εξιλασμού», όπως σημειώνεται στο *Λευτ.* 16, 20-28 γινόταν κλήρωση μεταξύ δύο τράγων, από τους οποίους ο ένας θυσιαζόταν στον Θεό και ο δεύτερος, φορτωμένος με τις αμαρτίες όλου του λαού αποπεμπόταν στην έρημο.

Κατά συνέπεια, ο επισκέπτης της εποχής εισερχόμενος στη Συναγωγή και περιδιαβαίνοντας τα ψηφιδωτά της, φαίνεται ουσιαστικά να περιδιαβώνει την ίδια την ιστορία του λαού Ισραήλ και να θυμάται ξανά όλα εκείνα τα γεγονότα που οδήγησαν στη διαμόρφωσή του, μέσω ενός «ψηφιδωτού διαδρόμου» ορισμένου από τον ιερό χρόνο που καθόριζε τις λατρευτικές τελετές που πραγματοποιούνταν κατά τις αρχαίες εορτές. Ταυτόχρονα, όμως, μέσω αυτής της έμφασης που δίδεται στον κριό και στη θυσία του, φαίνεται να αρθρώνεται και η σφοδρή μεσσιανική ελπίδα για μελλοντική εξιλέωση και εσχατολογική σωτηρία του διαχρονικά πολύπαθου ιουδαϊκού λαού, ανοικοδόμηση του Ναού και επιστροφή στην Γη της Επαγγελίας.⁹³

Όλη αυτή η πορεία του Ισραήλ μέσα στην ιστορία συνοδεύεται πάντα από την παρουσία του Θεού στη ζωή του Ιουδαίου, και τα άστρα, όλα τα ουράνια σώματα, το φεγγάρι και ο ήλιος στέκουν μάρτυρες και εγγυητές αυτής της σχέσης, αυτής της Διαθήκης του Θεού με τον εκλεκτό λαό Του, όπως πολύ εύγλωπτα διατυπώνεται στο *Ιερ.* 31, 36 – 37 (Ο'): *οὕτως εἶπεν Κύριος ὁ δὸς τὸν ἥλιον εἰς φῶς τῆς ἡμέρας σελήνην καὶ ἀστέρας εἰς φῶς τῆς νυκτός καὶ κρᾶνην ἐν θαλάσσης καὶ ἐβόμβησεν τὰ κύματα αὐτῆς Κύριος παντοκράτωρ*⁹⁴ *ὄνομα αὐτῷ. ἐὰν παύσωνται οἱ νόμοι οὗτοι ἀπὸ προσώπου μου φησὶν κύριος καὶ τὸ γένος Ισραήλ παύσεται γενέσθαι ἔθνος κατὰ πρόσωπόν μου πάσας τὰς ἡμέρας.*

Ωστόσο, το ανωτέρω εδάφιο δεν κάνει κάποια αναφορά στις εποχές, και μάλιστα ως μάρτυρες της Διαθήκης του Θεού με τον Ισραήλ. Είναι στο *Γεν.* 8,22 όπου μετά την καταστροφή του Κόσμου από τον Κατακλυσμό ο Θεός μιλώντας στον Νώε του υπόσχεται ότι στο εξής *πάσας τὰς ἡμέρας τῆς γῆς*

σπέρμα και θερισμός ψύχος και καύμα θέρους και έαρ ήμέραν και νύκτα ού καταπαύσουσιν. Έτσι, αν τα ουράνια σώματα διασφαλίζουν την αιώνια ισχύ της Διαθήκης, τότε οι τέσσερις εποχές εμφανίζονται σαν οι σταθεροποιητές τους. Μόνο που, όπως διαπιστώθηκε, στο υπό εξέταση ψηφιδωτό υπάρχει αναντιστοιχία μεταξύ εποχών και μηνών· εδώ ψηφοθετείται η διατάραξη της ουράνιας αρμονίας, η οποία με τη σειρά της προκαλεί τη διασάλευση της κοσμικής τάξης.

Επιχειρώντας σε αυτό το σημείο μια επιπρόσθετη ερμηνεία, πέραν από αυτήν της Wischnitzer, θα μπορούσε κάποιος να δεχθεί ότι η εικονογράφηση αυτής της κοσμικής «παραφωνίας» στους ουρανοίς δηλώνει τις «παραφωνίες» των ανθρώπων στη γη. Δηλώνει, δηλαδή, ότι ο Ιουδαίος του 6ου αι. μ.Χ. ζει σε συνθήκες καταστροφής, όχι φυσικά ενός Κατακλυσμού, αλλά σε πολιτικές και κοινωνικές συνθήκες που έχουν επιδράσει κατακλυσμαία στην ιδιοσυστασία του, καθώς ισχύουν άλλοι νόμοι από αυτούς που έχει ορίσει ο Θεός του. Έδη κατά την εποχή του Θεοδοσίου Β' (401-450 μ.Χ.) μαρτυρούνται πολλές και συχνές επιθέσεις Χριστιανών εναντίον των Εβραίων. Αυτές περιλαμβάνουν και την καταστροφή Συναγωγών, των οποίων η ανοικοδόμηση απαγορεύεται διά νόμου. Το έργο του Θεοδοσίου Β' συνεχίζεται και εντείνεται από τον Ιουστινιανό όταν ανεβαίνει στον θρόνο το 527 μ.Χ. Ωστόσο, μεταξύ 438 και 527 μ.Χ. η σφοδρή διαμάχη εντός του Χριστιανισμού μεταξύ Ορθοδόξων και Μονοφυσιτών και το σχίσμα που ακολούθησε, έχει ως αποτέλεσμα να δώσει ένα μικρό περιθώριο στους εβραϊκούς πληθυσμούς να ανασάνουν.⁹⁵ Η βασιλεία του Ιουστίνου Α', στον οποίο μάλλον τελικά αναφέρεται η επιγραφή της Beth Alpha, είναι ακριβώς εκείνη την εποχή, δηλαδή 450-527 μ.Χ.

Αν ισχύουν όλα αυτά, τότε δεν θα πρέπει να είναι τυχαίο το γεγονός ότι και οι τρεις Συναγωγές όπου μαρτυρείται η ανακλουθία εποχών και μηνών, στην Huseifa, στη Beth Alpha και στη Na'aran, χρονολογούνται από τα τέλη του 5ου έως τα τέλη του 6ου αι. μ.Χ., ενώ στις συναγωγές της Χαμμάτι-Βεβριάδας και στη Σεπφωρίδα⁹⁶ (4ος και αρχές 5ου αι. μ.Χ. αντίστοιχα) κάτι τέτοιο δεν ισχύει. Η αλλαγή στην ψηφοθέτηση του ζωδιακού κύκλου, μοιάζει να υποδηλώνει ότι πράγματι «οι εποχές έχουν αλλάξει». Και σε ό,τι αφορά στη Beth Alpha δεν θα πρέπει να είναι, επίσης, τυχαίο το ότι ο

ψηφοθέτης έχει ορίσει την εποχή του χειμώνα να αναφέρεται στους μήνες με τους οποίους ξεκινάει το εβραϊκό έτος, και συνεπώς ο λατρευτικός κύκλος της ζωής του Ιουδαίου. Ο χειμώνας συνδέεται με τη βεβήλωση του Ναού από τον επίγονο του Μ. Αλεξάνδρου, τον Αντίοχο Δ' Επιφανή, ο οποίος στις 25 του μηνός Κισλέβ 167 π.Χ. τοποθετεί το *βδέλυγμα της ερημώσεως* επί του θυσιαστηρίου.⁹⁷ Είναι ακριβώς η ίδια ημερομηνία όπου τρία χρόνια μετά, το 164 π.Χ., ο Ιούδας ο Μακκαβαίος τον εξαγνίζει ανάβοντας ξανά τις επτάφωτες λυχνίες και προσφέροντας θυσίες.⁹⁸ Ως ανάμνηση αυτού του γεγονότος καθιερώθηκε η εν λόγω ημέρα ως «Εορτή των Εγκαινίων» ή «Εορτή των Φώτων», γνωστή και ως «Χανουκά».

Κατά τον 6ο αι. μ.Χ. αυτή η αέναη μάχη μεταξύ φωτός και σκότους μοιάζει να συνεχίζεται, με τους εχθρούς των Ιουδαίων να έχουν αλλάξει και η μεταξύ τους αντιπαλότητα να έχει περάσει και σε επίπεδο φιλολογικό. Πληθώρα χριστιανικών κειμένων *Adversus Judaeos* παράγεται εκείνη την εποχή με την αντι-ιουδαϊκή πολεμική να σχηματίζει μια παράδοση καθ' αυτή.⁹⁹ Από την άλλη μεριά, στα *piyyutim*, τα λειτουργικά εκείνα ποιήματα που προέρχονται από την Παλαιστίνη της ταλμουδικής (4ος - 5ος αι. μ.Χ.) και γαονικής (6ος - 11ος αι. μ.Χ.) περιόδου, αποτυπώνονται οι ισχυρότερες και σκληρότερες μορφές κατά του Χριστιανισμού.¹⁰⁰ Παράλληλα, σε άλλου είδους ιουδαϊκά κείμενα, όπως η *Μεκιλά του ραββί Ισμαήλ* (περ. 3ος-9ος αι. μ.Χ., *MekRIs* 7,71-73)¹⁰¹ και στο *Μεγάλο Μιδράς στη Γένεση* (περ. 4ος-6ος αι. μ.Χ., *GenR LVI*: 1-8),¹⁰² η αξία της θυσίας του Ισαάκ λαμβάνει απόλυτα εξιλεωτικά-απολυτρωτικά χαρακτηριστικά και τοποθετείται απέναντι στον Χριστιανισμό, προβάλλοντας τον πρωτομάρτυρα Ισαάκ ως το πρότυπο του Ιησού και των παθών του (πβλ. και την αναφορά στο «εσφαγμένο αρνίο» στο *Αποκ.* 5,1-14).¹⁰³

Σε κάθε περίπτωση, προς το παρόν οι εκπρόσωποι του σκότους (κατά τους Ιουδαίους) κυριαρχούν. Ήταν (και είναι) ο χειμώνας όπου για τους Χριστιανούς (και πιο πριν για τους Ρωμαίους) ξεκινάει κάθε νέο έτος. Οπότε, ίσως, για αυτό το χρώμα των φτερών της προτομής αυτής της εποχής είναι μαύρο, ενώ, ακολούθως, και ο κύλινδρος τον οποίον φέρει να μην αντιπροσωπεύει την Τορά, όπως υποστηρίζει η Wischnitzer, αλλά τους νόμους που έχουν επιβάλλει οι Χριστιανοί. Είναι μέσα σε

αυτές τις συνθήκες ενός «πνευματικού χειμώνα» ο οποίος επικρατεί εξωτερικά, όπου ο πιστός Ιουδαίος συνεχίζει να ζει, να λατρεύει τον Θεό του και να ελπίζει βαθιά μέσα του για μια μελλοντική «άνοιξη» σε κάθε επίπεδο, εθνικό, θρησκευτικό, ατομικό-υπαρξιακό. Μπορεί, έτσι, στο ψηφιδωτό της Συναγωγής της Beth Alpha να μη φιλοτεχνούνται με ακρίβεια οι επιγραφές, να μη διακρίνονται οι διάφορες αναπαραστάσεις για τον ρεαλισμό τους ή οι μορφές για την πλαστικότητα τους, αλλά αν ισχύουν όλα τα ανωτέρω, τότε αυτό αποτελεί επί της ουσίας ένα *Μιδράς*, ένα ερμηνευτικό σχόλιο του καλλιτέχνη για την κατάσταση που επικρατεί για τους Ιουδαίους στην Παλαιστίνη του 6ου αι. μ.Χ.

Σε ένα άλλο επίπεδο τώρα, αυτό του ιερού χώρου, όλος αυτός ο τριμερής «ψηφιδωτός διάδρομος» της Beth Alpha μοιάζει να λειτουργεί σαν βέλος μιας πυξίδας με κατεύθυνση προς το Βήμα το οποίο βρισκόταν στο νότιο άκρο της, και εντός του οποίου φυλάσσονταν ειλητάρια της Τορά. Κατ' αυτόν τον τρόπο τονίζεται η σημασία της μελέτης και της ερμηνείας του Νόμου, ακριβώς δηλαδή το έργο το οποίο επιτελείτο εντός της Συναγωγής. Η βαρύτητα την οποία κατέχει αυτό το γεγονός δεν είναι καθόλου αμελητέα, καθώς όταν μετά το 70 μ.Χ. ο Ναός της Ιερουσαλήμ καταστρέφεται από τους Ρωμαίους, ο πιστός Ιουδαίος χάνει το κοσμικό σημείο αναφοράς του, και στρέφεται στην Τορά ώστε να μπορεί να επικοινωνήσει με τον Θεό του. Είναι το κείμενό της που από εκείνη την εποχή και έπειτα καθίσταται για αυτόν ο ιερός χώρος, ο ομφαλός του κόσμου και σε αυτήν μεταφέρονται όλα τα χαρακτηριστικά του Ναού. Δώματα αυτού αποτελούν πλέον τα διάφορα βιβλία της, εντός των οποίων με τις κατάλληλες ερμηνευτικές τεχνικές ο πιστός προσπαθεί να «εισέλθει» (βλ. *mYadaim* 3:5, *bHag* 14b, 15a-b), και στα βαθύτερα και κρυφά πεδία της κοσμικής πραγματικότητας που του ανοίγονται να συναντήσει τον εκδηλωμένο Δημιουργό του.¹⁰⁴

Πάνω σε αυτή τη βάση η Τορά κατέχει ήδη κοσμολογικά χαρακτηριστικά. Σύμφωνα με το *bPesakhim* 54a ο Θεός την δημιούργησε πριν από τον ουρανό, τη γη και όλους τους αστέρες, και αποτέλεσε τη βοήθό του στη διαδικασία της δημιουργίας του σύμπαντος κόσμου και του ανθρώπου. Αυτή λειτουργεί ως το ιερό γλυφο όλης της Κτίσης και ο Θεός κατασκεύασε τον Κόσμο πάνω σε αυτήν και διά αυτής.¹⁰⁵ Συνεπώς, και σε συνάφεια με το τρι-

μερές ψηφιδωτό ως όλον πλέον, θα μπορούσε να δεχθεί κάποιος ότι το πρώτο τμήμα που απεικονίζει την ιστορία της «Θυσίας του Αβραάμ» αναφέρεται στη γη, το μεσαίο, δεύτερο τμήμα όπου ψηφοθετείται ο ζωδιακός κύκλος με τους πλανήτες και τον ήλιο αναφέρεται στην ουράνια σφαίρα, και το τρίτο, τελευταίο και πιο (αρχιτεκτονικά) εσωτερικό τμήμα του όπου αναπαρίσταται η Σικηνή του Μαρτυρίου, ταυτίζεται με το «Άγιο των Αγίων» των ουρανών, το πιο βαθύ και υψηλό σημείο τους, τον *Aravot* (ο «έβδομος» ουρανός). Είναι εκεί, όπου σύμφωνα με ραββινικές παραδόσεις, όπως τα *bHagigah* 12b-13a και *Avot de-Rabbi Natan* 37, υπάρχει το Κατοικητήριο και ο Θρόνος της Δόξας του Θεού, και όπου έμπροσθεν του τελείται ακατάπαυστα η αγγελική λειτουργία. Και ο πιστός επισκέπτης της Συναγωγής που «περπατά»¹⁰⁶ και διαβιέι βάσει των κανόνων της Τορά, φαίνεται να καλείται τώρα να συμμετάσχει.

Βιβλιογραφία

- Avi-Yonah M. 1933, «A Sixth-Century Synagogue at Isfiya», *Quarterly of the Department of Antiquities in Palestine* 3, 118-131.
- Bar-On S. 1998, «The Festival Calendars in Exodus XXIII, 14-9 and XXXIV 18-26», *Vetus Testamentum* 48, 162-195.
- Bekkum van W. J. 1993, «Anti-Christian Polemics in the Piyut o Late Antiquity», στο *Early Christian Poetry: A Collection of Essays, Supplements to Vigiliae Christianae* 22, (επιμέλεια J. Den Boeft, A. Hilhorst), Brill, Leiden, 297-308.
- Bruce F. F. 1996, «Calendar», στο *New Bible Dictionary*, 3rd edition, IVP Academic, Nottingham, 156-158.
- Buhl M.-L. 1947, «The goddesses of the Egyptian tree cult», *Journal of Near Eastern Studies* 6, 80-97.
- Burkert W. 1985, *Greek Religion: Archaic and Classical*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Δεσπότης Σ. Σ. 2005, *Η Αποκάλυψη του Ιωάννη: Ερμηνευτική Προσέγγιση στο Βιβλίο της Προφητείας*, Τόμος Α', Αθήνα, Αθως.
- Φύλωνας, *Περί Βίου Μουσέως Β*, Αρχαία Ελληνική Γραμματεία «Οι Έλληνες», Άπαντα τόμος 11, Κάκτος, Αθήνα, 2004.
- Feuchtwang D. 1915, «Der Tierkreis in der Tradition und im Synagogenritus», *Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums* 59, 241-267.
- Fine, St. 2003, «Synagogues in the Land of Israel», στο *Near Eastern Archeology. A Reader*, (επιμέλεια S. Richard), Pennsylvania University Press, Eisenbrauns, 455-464.
- Foerster G. 1995, «Dating Synagogues with a 'Basilical' Plan and an Apse», στο *Ancient Synagogues; Historical Analysis and Archaeological Discovery*, (επιμέλεια D. Urman, P.V.M. Fleisher), Vol. 1, Brill, Leiden, 87-94.
- Goodenough E. R. 1958, *Jewish Symbols in the Greco-Roman Period*, Vol. 7, Pagan Symbols in Judaism, New York, Bollingen Series.
- Goodenough E. R. 1992, *Jewish Symbols in the Greco-Roman Period, Abridged Edition*, Bollingen Series, Princeton, Princeton University Press.

- Gutmann J. 1992, «Revisiting the 'Binding of Isaac' Mosaic in the Beth Alpha Synagogue», *Bulletin of the Asia Institute New Series* 6, 79-85.
  - Hachlili R. 2009, *Ancient Mosaic Pavements: Themes, Issues and Trends*, Brill, Leiden.
  - Hachlili R. 2013, *Ancient Synagogues - Archeology and Art: New Discoveries and Current Research*, Handbook of Oriental Studies 105, Section 1, The Near and Middle East, Brill, Leiden.
  - Hart G. 1986, *A Dictionary of Egyptian Gods and Goddesses*, Routledge & Kegan Paul, London.
  - Hezser C. Leibner, U. 2016, «Jewish Art in its Late Antique Context», στο *Jewish Art in its Late Antique Context*, (Επιμέλεια C. Hezser, U. Leibner), Texts and Studies in Ancient Judaism 163, Mohr Siebeck, Tübingen, 1-23.
  - Ιώσηπος, *Ιουδαϊκός Πόλεμος* Ε, Αρχαία Ελληνική Γραμματεία «Οι Έλληνες», Άπαντα τόμος 2, Κάκτος, Αθήνα, 1997.
  - Kee H. C. 1999, «Defining the First - Century C.E. Synagogue», στο *Evolution of the Synagogue: Problems and Progress* (επιμέλεια H. C. Kee, L. H. Cohick), Trinity Press, Harrisburg.
  - Kühnel B. 2000, «The synagogue floor mosaic in Sepphoris: Between Paganism and Christianity», στο *From Dura to Sepphoris: Studies in Jewish Art and Society in Late Antiquity*, (επιμέλεια L. I. Levine, Zeev Weiss), Journal of Roman Archeology, Supplementary Series 40, Portsmouth, Rhode Island, 31-43.
  - Levine L. I. 2005, *The Ancient Synagogue: The First Thousand Years*, New Haven, Yale University Press, London.
  - Levine L. I. 2013, «The Zodiac and Other Greco-Roman Motifs in Jewish Art», στο *Visual Judaism in Late Antiquity: Historical Contexts of Jewish Art*, (επιμέλεια L. I. Levine), Yale University Press, New Haven and London, 317-336.
  - Magnes J. 2005, «Heaven on Earth: Helios and the Zodiac Cycle in Ancient Synagogues», *Dumbarton Oaks Papers* 59, 1-52.
  - Οικονόμου Η. Β. 2004, *Αρχαιολογία και Θεσμολογία της Βιβλικής Παλαιστίνης*, Αθήνα.
  - Ολυμπίου Ν. Π. 2000, *Από τη Θυσία του Αβραάμ στην 'Akedah Yitzhak: Το Γεν. 22,1-19 στην Παλαιά Διαθήκη και στον Πρώιμο Ιουδαϊσμό*, Αθήνα.
  - Pachoumi E. 2015, «The Religious and Philosophical Assimilations of Helios in the Greek Magical Papyri», *Greek Roman and Byzantine Studies* 55, 391-413.
  - *Ptolemy's Tetrabiblos*, μετάφραση Ashmand J. M. London: Davis and Dickson, 1822.
  - Safrai S. 1976, «The Era of the Mishnah and Talmud (70 – 640)», στο *A History of the Jewish People*, (επιμέλεια H. H. Ben-Sasson), Cambridge, Massachusetts, Cambridge University Press, 307-384.
  - Sarlo D. 2020, *Heliolatry in the Hebrew Bible: An Investigation into Yahweh's Original Nature* (αδημ. Διδακτορική Διατριβή), University of Toronto).
  - Schreckenberg H. 1990, *Die christlichen Adversus – Judaeos – Texte und ihr literarisches und historisches Umfeld (1. - 11. Jh)*, Peter Lang, Frankfurt am Main.
  - Schwartz H. 2004, *Tree of Souls: The Mythology of Judaism*, Oxford University Press, Oxford.
  - Sukenik E. L. 1932, *The Ancient Synagogue of Beth Alpha: An account of the Excavations*, London University Press, Jerusalem-London.
  - Vandekam J. C. 1998, *Calendars in the Dead Sea Scrolls: Measuring Time*, Routledge, London.
  - Weiss Z. 2005, «The Zodiac in Ancient Synagogue Art. Cyclical Order and Divine Power», στο *La Mosaïque gréco – romaine* 9, vol. 1, (επιμέλεια H. Morlier), Collection de l' école Française de Rome 352, 1119-1130.
  - Werlin S. H. 2015, *Ancient Synagogues of Southern Palestine, 300-800 C.E. Living on the Edge*, The Brill Reference Library of Judaism 47, Brill, Leiden.
  - Ζάρρας Κ. Θ. 2003, «ΠΑΡΝΤΕΣ: Η Πύλη για τον Μυστικό Κήπο της Τορά», στο *Παράδεισος και Κόλαση*, (Επιμέλεια Ε. Αυλίδου), Αρχέτυπο, Αθήνα - Θεσσαλονίκη, 41-46.
  - Ζάρρας Κ. Θ. 2005, *Ιστορία της Εποχής της Καινής Διαθήκης*, Έννοια, Αθήνα.
  - Ζάρρας Κ. Θ. 2008, *Ιστορία της Εποχής της Καινής Διαθήκης Β': Ιουδαίοι και Χριστιανοί σε αναζήτηση Ορίων*, Έννοια, Αθήνα.
  - Ζάρρας Κ. Θ. 2021, *Ύμνοι των Ανακτόρων του Θεού: Μυστικομαγικός Ιουδαϊσμός της Υστερης Αρχαιότητας και του Μεσαίωνα*, Αθήνα, Έννοια.
- Σημειώσεις**
1. Kee 1999, 11 κ.ε. Ζάρρας 2008, 203-206. Επίσης, ο όρος «συναγωγή» κάποτε συνδέεται και με τον όρο «εκκλησία», όπως συμβαίνει στην *Επιστολή Ιακώβου* 2,2' 5,14, για να δηλώσει την ίδια πρακτική που ακολουθούσαν και οι πρώτοι Χριστιανοί, δηλαδή την σύναξη για την ανάγνωση της Τορά και των Προφητών, η οποία συνοδεύονταν από κοινή προσευχή (βλ. *Α' Κορ.* 11,17-34).
  2. Οικονόμου 2004, 198. Επιπλέον, το 1913 ανευρέθη στην Ιερουσαλήμ η αρχαιότερη επιγραφή Συναγωγής, η οποία χρονολογείται μεταξύ 1ου και 3ου αι. μ.Χ.. Σε αυτήν αναφέρεται το όνομα του Αρχισυνάγωγου Θεόδοτου και γίνεται λόγος για επιπλέον χρήσεις των Συναγωγών, όπως για παράδειγμα τόπος φιλοξενίας και εκπαιδευτήριο. Βλ. Fine 2003, 455-457.
  3. Βλ. *Β' Έσδρας* 1,1-4' 7-11. *Έσδρ.* 1,8-11,15. *Νεεμ.* 7,66-67.
  4. Levine 2005, 23 κ.ε.
  5. Βλ. *Ιεζ.* 8,1' 14,1' 20,1.
  6. Ζάρρας 2008, 203-205.
  7. *Μκ.* 1,21' 6,2. *Μτθ.* 4,23' 13,54. *Λκ.* 4,15-16. 44' 7,5. *Ιω.* 6,59' 18,20.
  8. *Πραξ.* 17,1-9.
  9. *Πραξ.* 17,10-14.
  10. *Πραξ.* 17,16-17.
  11. *Πραξ.* 18,5-11.
  12. *Πραξ.* 18,19' 19,8.
  13. Οικονόμου 2004, 199.
  14. *Μκ.* 9,23. *Λκ.* 8,41.
  15. *Μκ.* 5,22.
  16. Ζάρρας 2008, 207.
  17. Ζάρρας 2005, 291-293. Βλ. επίσης Bar-On 1998, 162-195.
  18. Vandekam 1998, 14.
  19. Bruce 1996, 156-158.
  20. Vandekam 1998, 14. Ζάρρας 2008, 291-293.
  21. Φύλωνας, *Περί Βίου Μουσεώς*, 2: 122-6.
  22. Ιώσηπος, *Ιουδαϊκός Πόλεμος* 5,217. Ωστόσο, κείμενα άλλων κύκλων εντός του Ιουδαϊσμού της εποχής καταδικάζουν οτιδήποτε έχει να κάνει με την αστρολογία. Βλ. π.χ. *Α' Ενώχ* 8,3 και *Ιωβλ.* 8,3. 12, 16-20.
  23. Hezser, Leibner 2016, 1.
  24. Safrai 1976, 307-313.
  25. Οι Ραββίνοι της εποχής πρέπει, αν μη τι άλλο, να ήταν σε θέση να διακρίνουν την διαφορά μεταξύ μιας εικόνας που λατρευόταν και μιας εικόνας που είχε αυστηρά διακοσμητικό ρόλο.
  26. Hachlili 2013, 346-347.
  27. Hachlili 2013, 352-353.
  28. Εξαιρέση αποτελούν οι Συναγωγές στη Σεπφορίδα, της οποίας το ψηφιδωτό δάπεδο αποτελείται από επτά μέρη, με τον ζωδιακό κύκλο να βρίσκεται στο πέμπτο, ενώ στη Huseifa ο ζωδιακός κύ-

- κλος βρίσκεται στο τρίτο πάνελ. Βλ. αναλυτικά Hachlili 2009, 18-21.
29. Στη Χαμμάτ-Τιβεριάδα το τριμερές ψηφιδωτό ξεκινά με ένα πάνελ ελληνικών και αραμαϊκών επιγραφών οι οποίες αναφέρονται στους ευεργέτες και στους δωρητές των χρημάτων για την οικοδόμηση της Συναγωγής. Αυτό πλαισιώνεται από δύο λιοντάρια. Ακολουθεί ο ζωδιακός κύκλος. Στο τελευταίο πάνελ υπάρχουν ιουδαϊκά λατρευτικά αντικείμενα, όπως οι επτάφωτες λυχνίες (*Menoroth*), το Σοφάρ, θυματήρια, το κίτρο και φύλλα από φοίνικα, ενώ στο μέσο όλων αυτών παρουσιάζεται η κιβωτός του Νόμου. Στο πρώτο μέρος των ψηφιδωτών της Susiya διακρίνεται μια αναπαράσταση του Δανιήλ στο λάκκο των λεόντων. Το κεντρικό πάνελ έχει καλυφθεί εκ των υστέρων από διάφορα γεωμετρικά σχήματα. Ωστόσο, σε μια γωνία του διαφαίνεται ένα φτερό, πιθανότατα μίας από τις εποχές. Στο τρίτο πάνελ, στο ανατολικό τμήμα της Συναγωγής, έχει διασωθεί σύνθεση η οποία απεικονίζει δύο *Menoroth* από τις οποίες κρέμονται λαμπτήρες, κλαδιά φοίνικα και κίτρο. Στο κέντρο αυτής της σύνθεσης παρατίθεται η αναπαράσταση της κιβωτού του Νόμου. Στη Σεπφωρίδα το πρώτο τμήμα παρουσιάζει, και πάλι, δύο λιοντάρια να στέκουν εκατέρωθεν της επιγραφής των ευεργετών, η οποία εμπεριέχεται σε ένα στεφάνι. Στο δεύτερο πάνελ υπάρχουν δύο *Menoroth* οι οποίες πλαισιώνουν τον Πρώτο Ναό της Ιερουσαλήμ. Γύρω από αυτήν την κύρια εικόνα, σύμβολα όπως θυματήρια, λαβίδες και ένα μολι αντιπροσωπεύουν πολλές εβραϊκές γιορτές. Το τρίτο πάνελ δείχνει τον Ααρών να προετοιμάζει την καθημερινή προσφορά για τη Σκηνή του Μαρτυρίου. Αν και έχει υποστεί σοβαρές ζημιές, το ψηφιδωτό απεικονίζει μια λεκάνη γεμάτη νερό στο δεξί άκρο, τον Ααρών να στέκεται δίπλα στον βωμό στο κέντρο, και μια ποικιλία από θυσίες ζώων στα αριστερά. Συνέχεια του παραπάνω πάνελ αποτελεί το τέταρτο, όπου απεικονίζει όλα τα συστατικά της θυσίας *Tamid* (βλ. *Εξ.* 29,38-42. *Αρ.* 28,3-8) με βάση τα ζώα μιας καθημερινής προσφοράς που γινόταν στη Σκηνή του Μαρτυρίου. Παρουσιάζονται επίσης πρόσθετες προσφορές, συμπεριλαμβανομένου ενός τραπέζιου με ψωμί και ένα καλάθι με τα πρώτα φρούτα της νέας χρονιάς. Ο ζωδιακός κύκλος ψηφιδωθείται στο πέμπτο πάνελ. Στο έκτο πάνελ παρουσιάζεται η θυσία του Αβραάμ, ενώ στο έβδομο και τελευταίο η επίσκεψη των αγγέλων στον Αβραάμ και στη Σάρρα. Η ψηφιδωτή σύνθεση στη Συναγωγή της Na'aran ξεκινά με ένα επιμνηστικό ορθογώνιο στο οποίο περιέχονται γεωμετρικοί σχεδιασμοί διανθισμένοι με ζώα και φυτά. Συνεχίζει στο μέσο με τον ζωδιακό κύκλο, όπου σχεδόν όλες οι μορφές έχουν καταστραφεί, και ολοκληρώνεται με την αναπαράσταση της διήγησης του Δανιήλ στο λάκκο των λεόντων, η οποία συνδυάζεται με την παρουσία *Menoroth*, θυματηρίων και της Κιβωτού της Διαθήκης. Στη Huseifa ελάχιστα είναι τα τμήματα που έχουν διασωθεί. Στο κέντρο του πρώτου πάνελ έχουν σωθεί υπολείμματα ενός στεφανιού υπάρχει. Εκατέρωθεν υπάρχουν δύο *Menoroth* οι οποίες συνοδεύονται από την παρουσία ενός Σοφάρ, κλαδί φοίνικα, ενός κίτρου και ενός θυματηρίου. Από το δεύτερο πάνελ έχουν διασωθεί κάποια κομμάτια τα οποία απεικονίζουν αναρριχητικά φυτά και αμπέλια. Το τρίτο και τελευταίο πάνελ απεικονίζει τον ζωδιακό κύκλο όπου σώζεται μόνο η εποχή του Φθινοπώρου στο άνω αριστερό εσωτερικό τρίγωνο του τετραγώνου, και μικρά, καταστραμμένα κομμάτια από τα ζώδια του Αιγόκερου, του Υδροχόου των Ιχθύων, του Κριού και του Ταύρου.
30. Sukenik 1932.
31. Π.χ. *bTannait* 21a, *bZebahim* 21a.
32. Sukenik 1932, 10-11.
33. Levine 2013, 328.
34. Εκτός από την Beth Alpha, σε ρυθμό βασιλικής με ασπίδα έχουν οικοδομηθεί και οι Συναγωγές στην Χαμμάτ-Τιβεριάδα (με 3 κλίτη, 4ος αι. μ.Χ.), Ma'oz Hayyim (με 3 κλίτη, 4ος αι. μ.Χ.), Hammat Gader (με 3 κλίτη, 6ος αι. μ.Χ.), Ma'on (με 3 κλίτη, 6ος αι. μ.Χ.), Gaza-Maioumas (με 5 κλίτη, 6ος αι. μ.Χ.). Ωστόσο, οι Συναγωγές στη Χαμμάτ-Τιβεριάδα και Ma'oz Hayyim διαμορφώθηκαν σε αυτό το αρχιτεκτονικό μοντέλο όχι από την αρχή, αλλά κατόπιν πρόσθετων εργασιών και ανακαινίσεων που πραγματοποιήθηκαν κατά τον 6ο αι. μ.Χ. Συνεπώς, ο συγκεκριμένος ρυθμός ο οποίος χαρακτηρίζει την Beth Alpha είναι ένα αρχιτεκτονικό στυλ που χαρακτηρίζει μόνο εκείνη την περίοδο και αποτελεί δάνειο από τις ορθόδοξες εκκλησίες της εποχής. Βλ. Foerster 1995, 89.
35. Sukenik 1932, 11.
36. Ο Sukenik εξαιτίας των ορθογραφικών λαθών της συγκεκριμένης φράσης (και όχι μόνο) εγείρει ερωτηματικά σε σχέση με την ταυτότητα των ψηφιδωτών που την σχεδίασαν και βασικά για την γνώση τους στην εβραϊκή, ή μάλλον για την καλλιτεχνική τους ικανότητα να την αποτυπώσουν με ακρίβεια. Βλ. Sukenik 1932, 44-45.
37. Ελάχιστες είναι εκείνες οι Συναγωγές που μας παρέχουν επιγραφές όπου να παρατίθεται μια χρονολογική αναφορά στην ανοικοδόμησή τους. Πέρα από την Beth Alpha, αυτές είναι της Γάζας και της Ναμπουρίγια, στην βόρεια Γαλιλαία. Και οι τρεις χρονολογούνται στον 6ο αι. μ.Χ. Βλ. Hachlili 2013, 536.
38. Δεν είναι τυχαίο, επίσης, ότι κάποια από τα νομίσματα τα οποία βρέθηκαν στην Συναγωγή χρονολογούνται στην εποχή του. Βλ. Sukenik 1932, 44-45, 48.
39. Όπως στην αραμαϊκή επιγραφή, έτσι και στην ελληνική παρατηρούνται αρκετά ορθογραφικά λάθη. Βλ. σχετικά Sukenik 1932, 47. Είναι σημαντικό να αναφερθεί επίσης ότι τα ονόματα των δύο τεχνιτών υπάρχουν και σε μία ακόμη Συναγωγή, αυτή της σαμαρειτικής Beth Shean, αρχαία Σκυθόπολη.
40. Sukenik 1932, 32.
41. Αντίστοιχη επιδαπέδια ψηφιδωτή αναπαράσταση αυτής της βιβλικής ιστορίας σώζεται μόνο στην Συναγωγή της Σεπφωρίδας, ενώ στην Συναγωγή στη Δούρα Ευρωπός (μέσα 3ου αι. μ.Χ.), στις όχθες του ποταμού Ευφράτη, σώζεται ως εντοίχια. Βλ. Hachlili 2013, σ. 390.
42. Ολυμπίου 2000, 52.
43. Βλ. Sukenik 1932, 40.
44. Gutmann 1992, 79-80.
45. Δεν είναι τυχαίο ότι ακριβώς σε αυτό το σημείο της σύνθεσης είναι ψηφιδωτημένες από το βιβλικό κείμενο οι φράσεις *וְכָל אֵל תִּישְׁלַח* («μη απλώσεις...», *Γεν.* 22,12) και *וְכָל בְּהֵמָה אֲשֶׁר לְיָדְךָ וְכָל אֲשֶׁר לְיָדְךָ* («και ιδού κριός», *Γεν.* 22,13).
46. *bYoma* 77a, *bBerakhot* 18b, *bHagigah* 15a, *bSanhedrin* 89b.
47. Βλ. αναλυτικά Ζάβρας 2021, 85-136, 303-334. Επίσης, ο Ιώσηπος στον *Ιουδαϊκό Πόλεμο* 5.214 αναφέρει ότι *κατεγέγραπτο δ'ό πέπλος άπασαν την ούράνιον θεωρίαν πλην ζφιδίων*.
48. Sukenik 1932, 22.
49. Η συσχέτιση Ναού και Κόσμου που αναφέρθηκε ανωτέρω εντοπίζεται και στην χρήση της Μενορά. Ήδη ο Φίλωνας στο έργο του *Περί Μουσέως* 2,102 κ.ε. υποστηρίζει ότι η Μενορά αποτελεί προβολή του ουρανού και ταυτίζει το κεντρικό φως του λαμπτήρα με τον Ήλιο ο οποίος μεταδίδει το φως του στους πλανήτες που έχει γύρω του, τους οποίους μάλιστα κατονομάζει (Ερμής, Αφροδίτη, Σελήνη, Κρόνος, Δίας, Άρης). Ο Ιώσηπος ακολουθεί την προσέγγιση του Φίλωνα στο έργο του *Ιουδαϊκή Αρχαιολογία* (3,145).
50. Βλ. *Εξ.* 30, 22-38.
51. Sukenik 1932, 25.
52. Sukenik 1932, 35.
53. Το ίδιο συμβαίνει και στα ψηφιδωτά των Συναγωγών Na'aran και Huseifa, ενώ στην Σεπφωρίδα και στην Χαμμάτ-Τιβεριάδα οι προτομές των εποχών είναι στραμμένες προς τα έξω.
54. Sukenik 1932, 39.

55. Τα ονόματα των εποχών σε όλες τις Συναγωγές εκτός από αυτήν της Huseifa όπου δεν σώζονται, συνοδεύονται από το εβραϊκό όνομα του μήνα με τον οποίο ξεκινούν, σηματοδοτώντας ταυτόχρονα και το αστρολογικό φαινόμενο που εκπροσωπούν (το θερινό και χειμερινό ηλιοστάσιο, και την εαρινή και φθινοπωρινή ισημερία). Εντύπωση προκαλεί η Συναγωγή της Σεπφωρίδας όπου τα ονόματα των πρώτων μηνών των τεσσάρων εποχών είναι ψηφοθετημένα από κοινού στην εβραϊκή και στην ελληνική, κάνοντας χρήση του όρου «ΤΡΟΠΗ». Στη Σεπφωρίδα οι τέσσερις εποχές απεικονίζονται με παρόμοιο τρόπο, με τις κεφαλές στραμμένες προς τα αριστερά, ενώ καμία δεν κρατά στα χέρια της τα αντικείμενα που την συνοδεύουν. Στη Χαμμάτ-Τιβεριάδα, οι τέσσερις εποχές είναι σχεδιασμένες με μεγαλύτερη λεπτομέρεια, στρέφονται και αυτές προς τα αριστερά, κρατώντας, ωστόσο, στα χέρια τους εκείνα τα αντικείμενα που τις χαρακτηρίζουν. Στη Na'aran, οι εποχές δείχνουν ομοιότητα στο γενικό σχήμα και το φόρεμά τους, παρότι την κακή κατάσταση στην οποία έχουν διατηρηθεί. Κάθε μία φαίνεται να κρατάει στο δεξί της χέρι ένα ραβδί, ενώ στα αριστερά τους να υπάρχει ένα ανεστραμμένο πουλί.
56. Wischnitzer 1955, 143.
57. Wischnitzer 1955, 142. Το Πάσχα εορταζόταν στις 14 του μηνός Νισάν. Βλ. *Έξ.* 12.
58. Wischnitzer 1955, 142-43.
59. Wischnitzer 1955, 142. Η Σηνοπηγία εορταζόταν στις 15-22 του μηνός Τισρί. Βλ. *Έξ.* 23,16. *Δευτ.* 16,13.
60. Sukenik 1932, 38.
61. Sukenik 1932, 35.
62. Στη Σεπφωρίδα εντός του πρώτου, εξωτερικού κύκλου, κάθε ασπαιρισμός συνοδεύεται με το όνομά του στα εβραϊκά, ενώ προστίθεται και το εβραϊκό όνομα και του αντίστοιχου μήνα, επίσης. Ο σχηματισμός των ζωδίων ποικίλλει στο στυλ από τη Συναγωγή σε Συναγωγή. Στη Huseifa βρέθηκαν μόνο θαύματα πέντε ζωδίων και κανένα όνομά τους, ενώ στη Na'aran ελάχιστα διατηρήθηκαν, καθώς τα περισσότερα έχουν καταστραφεί. Όσα σύμβολα ζωδίων έχουν διατηρηθεί στη Σεπφωρίδα συνοδεύονται από ένα αστέρι στο άνω μέρος της ακτινικής μονάδας και από ομοίμορφες φιγούρες ντυμένων ή γυμνών νεαρών ανδρών. Μερικοί από αυτούς – Υδροχόος, Ζυγός και Τοξότης – αποτελούν αναπόσπαστο μέρος του συμβόλου και αποδίδονται σε ενεργό στάση, κρατώντας τα ίδια τα αντικείμενα που τους αντιπροσωπεύουν. Οι υπόλοιποι νέοι απεικονίζονται απλώς να στέκονται ενώπιον των συμβόλων των άλλων ζωδίων. Όλες οι ζωικές φιγούρες του δαπέδου στη Χαμμάτ-Τιβεριάδα βρίσκονται σε κίνηση, ενώ οι ανθρώπινες φιγούρες είναι γυμνές, εκτός από εκείνη της Παρθένου. Στη Huseifa, αυτό που έχει απομείνει από τη μορφή του Τοξότη δείχνει ότι ήταν και αυτός γυμνός. Στη Na'aran και στη Σεπφωρίδα οι φιγούρες είναι ντυμένες και ποστατικές, και όχι τόσο εκλεπτυσμένες όσο στη Χαμμάτ-Τιβεριάδα.
63. Το ίδιο συμβαίνει και στις Συναγωγές Χαμμάτ-Τιβεριάδας και Σεπφωρίδας, ενώ στις Huseifa και Na'aran ο ζωδιακός κύκλος έχει φορά σύμφωνη με τους δείκτες του ρολογιού.
64. Ashmand 1822, 24-28.
65. Ο Sukenik χαρακτηρίζει τον τρόπο με τον οποίο ο τεχνίτης παρουσιάζει τις συγκεκριμένες μορφές σαν να πρόκειται για αιμαία αδέρφια. Βλ. Sukenik 1932, 36.
66. Sukenik 1932, 37.
67. Το ίδιο συμβαίνει και στο ψηφιδωτό της *Akedah* με τον υπηρέτη του Αβραάμ που στέκεται πίσω από την όνο. Βλ. Sukenik 1932, 40.
68. Στην Huseifa έχει διασωθεί μόνο μια εποχή, αυτή του Φθινοπώρου, η οποία στο ψηφιδωτό αντιστοιχεί με το ζώδιο των Ιχθύων, δηλαδή το τελευταίο ζώδιο του Χειμώνα, και στον Κριό και στον Ταύρο, ζώδια της Άνοιξης. Βλ. Avi-Yonah 1933, 125-26. Στη Na'aran, το Φθινόπωρο αντιστοιχεί με τους Ιχθύες, τον Κριό και τον Ταύρο, το Καλοκαίρι με τους Διδύμους, τον Καρκίνο και τον Λέον, η Άνοιξη με την Παρθένο, τον Ζυγό και τον Σκορπιό, ενώ ο Χειμώνας, με τον Τοξότη, τον Αιγόκερο και τον Υδροχόο. Συνεπώς, σε αυτήν τη Συναγωγή δεν υπάρχει μόνο αναντιστοιχία εποχών και ζωδίων, αλλά και πλήρης αναντιστοιχία των τροχιών τους. Οι μεν εποχές κινούνται αριστερόστροφα, τα δε ζώδια δεξιόστροφα. Βλ. Werlin 2015, 47-50.
69. Από τις δύο ωστόσο, μόνο στη Σεπφωρίδα εναρμονίζονται οι εποχές με τις τροχιές των ζωδίων τους καθώς και οι δύο είναι αριστερόστροφες. Τα ζώδια στην Χαμμάτ-Τιβεριάδα έχουν δεξιόστροφη τροχιά, ενώ οι εποχές αριστερόστροφη.
70. Sukenik, Beth Alpha, 38.
71. Goodenough 1992, 117.
72. Goodenough 1992, 121.
73. Levine 2013, 334, παρ. 84.
74. Wischnitzer 1955, 142. Η Σηνοπηγία εορταζόταν στις 15-22 του μηνός Τισρί. Βλ. *Έξ.* 23,16. *Δευτ.* 16, 13.
75. Buhl 1947, 86. Goodenough 1958, 106. Βλ. επίσης τα *Ιερ.* 10,5 και *Ψλ.* 92 (91), 13, όπου ο φοίνικας προβάλλεται για την ευθύτητά του και ταυτίζεται με τον Δίκαιο.
76. Sukenik 1932, 35.
77. Burkert 1985, 175. Στη Χαμμάτ-Τιβεριάδα ο ήλιος έχει σχεδιαστεί σαν νεαρός άνδρας να φέρει φωτοστέφανο με επτά ακτίνες, οι οποίες φαίνεται να υποδηλώνουν την εβδομάδα, ενώ εμφανίζεται να ανασπώνει το δεξί του χέρι και στο αριστερό να κρατά μια σφαίρα και μαστίγιο. Τα υπολείμματα του άρματος είναι ελάχιστα, παρ' όλα αυτά διακρίνονται οι οπλές των αλόγων στο κάτω μέρος. Διακρίνεται, επίσης, ένα αστέρι στα δεξιά, και τμήμα της σελήνης στα αριστερά. Εδώ ο ήλιος παρουσιάζεται με όλες τις ιδιότητες του *Sol invictus* και η επιρροή από ειδωλολατρικά παραδείγματα είναι εμφανής. Στην Συναγωγή της Σεπφωρίδας, της οποίας ο εσωτερικός κύκλος φέρει επιγραφή στα ελληνικά αναφέροντας στοιχεία του δωρητή, ο ήλιος εμφανίζεται φυσιοκρατικά ως ανατέλλων, γεγονός που καθιστά το συγκεκριμένο ψηφιδωτό μοναδικό εικονογραφικό τύπο, χωρίς αντίστοιχο παράλληλο. Ο ηλιακός δίσκος φιλοτεχνείται με δέκα ακτίνες φωτός, αριθμός που παραπέμπει στην ιερά Τετρακτύ των Πυθαγορείων. Η κεντρική του ακτίνα συνδέεται με το άρμα, το οποίο αποδίδεται, επίσης, σε μετωπική θέση με δύο τροχούς έξι ακτινών. Στο κάτω μέρος, ανάμεσα στα πόδια των αλόγων υπάρχουν μπλε κυματιστές γραμμές, οι οποίες δύνανται να υποδηλώνουν τα σύννεφα και τα ουράνια ύδατα. Στα δεξιά του ήλιου, υπάρχει ένα αστέρι και το φεγγάρι, το οποίο αποδίδεται ως πλήρης κύκλος και εντός του τονίζεται η αμφίκυρτος σελήνη. Στη Na'aran απεικονίζεται μονάχα η προτομή του θεού Ήλιου, όπου διακρίνεται η ακτινωτή του κορώνα και η *quardiga* με τους δύο τροχούς της. Στην Huseifa και στην Susiya ο εσωτερικός κύκλος έχει καταστραφεί ολοκληρωτικά.
78. Βλ. Goodenough 1958, 127 κ.ε. Pachoumi, 2015, 392-393. Βλ. επίσης και *Α' Ενώχ* 72, 4-5 82,9. *Β' Ενώχ* 15,3.
79. Sukenik 1932, 35.
80. Hart 1986, 178-79.
81. Βλ. τη μελέτη του Sarlo 2020.
82. Kühnel 2000, 40-43.
83. Weiss 2005, 1127-1129.
84. Το μοτίβο του ζωδιακού κύκλου εμφανίζεται τον 6ο αι. μ.Χ. ως ψηφιδωτό δάπεδο σε χριστιανικό μοναστήρι στην Beth She'an, η

- οποία αποτελεί την αρχαία Σκυθόπολη, βόρεια του Ισραήλ. Βλ. Hachlili 2013, 380-382.
85. Hachlili 2013, 388.
86. Ολυμπίου 2000, 52.
87. Feuchtwang 1915, 243-244· Mages 2005, 15 κ.ε. Επίσης και το Αρ. 2 όπου οι δώδεκα φυλές στρατοπεδεύουν γύρω από την Σκηνή του Μαρτυρίου στην έρημο, και συνεπώς, παρουσιάζονται σαν δορυφόροι πλανήτες οι οποίοι κινούνται γύρω από το κέντρο της λατρευτικής ζωής τους, εκεί όπου εκδηλώνεται το φως της δόξης του Θεού τους. Βλ. επίσης και την υπόσχεση του Θεού στον Δαβίδ στον Ψλ. 72 (71), 5.
88. Μεταξύ 15-22 του μήνα Τισρί πραγματοποιούνταν και η εορτή της Σκηνοπηγίας, γνωστή και ως *Sukkot* (Λευ. 23, 34-36).
89. Λευ. 23, 23-24.
90. Λευ. 16.
91. Ολυμπίου 2000, 17.
92. Λευ. 23,24 και Λευ. 25, 8-13 αντιστοίχως.
93. Ολυμπίου 2000, 435-437.
94. Στο σημείο αυτό το εβραϊκό κείμενο έχει τον όρο *Sabaoth* ο οποίος σημαίνει «Κύριος των Ουρανίων Στρατευμάτων».
95. Safrai 1976, 357-363. Είναι εκείνοι οι αιώνες κατά την διάρκεια των οποίων «ψηφοθεούνται» τα δύο Τάλμουδίμ.
96. Βλ. επίσης Kühnel 2000, 31-43, αλλά και Levine 2013, 210 κ.ε.
97. *A' Max.* 1,54-64. *B' Max.* 6,1-11.
98. *A' Max.* 4, 36 - 60. *B' Max.* 10,1-8.
99. Schreckenberg 1990, 379-474.
100. Βλ. αναλυτικά Bekkum 1993, 297-308.
101. Ολυμπίου 2000, 337-346.
102. Ολυμπίου 2000, 381-408.
103. Βλ. Δεσπότης 2005, 175-182.
104. Βλ. Ζάργας 2003, 41-46.
105. Schwartz 2004, 249-50.
106. Πβλ. τον όρο *Χαλαχά* που αντιπροσωπεύει το νομικό τμήμα των Τάλμουδίμ, ο οποίος προέρχεται από το ρήμα ἡλ *halakh*: περπατώ. Δες επίσης την αναφορά στον Ενώχ στο Γεν. 5,27.

Προέλευση εικονογράφησης

1. Hachlili, *Ancient Synagogues*, 351, 2. Hachlili, *Ancient Synagogues*, 22, 3. Levine 2005, 223, 4. Hachlili 2013, 392, 5. Hachlili 2013, 290, 6. Hachlili 1932, 351, 7. Hachlili, *Ancient Synagogues*, 351, 8. Hachlili 2013, 351, 9. Hachlili 2013, 351, 10. Hachlili 2013, 351, 11. Hachlili 2013, 351, 12. Hachlili 2013, 371.

ABSTRACT

Tiles in the Shape of Heavens

The Mosaic of the Zodiac and its Role in the Beth Alpha Synagogue of the 6th century A.D. Byzantine Palestine

Dr. Anastasios - Gr. Akridas

Ph.D. in Theology

Themes in Archaeology 2022, 6(1): 70 - 91

This article examines the paradox of adopting a pagan theme, that of the zodiac, as a floor mosaic of the Beth Alpha Synagogue in Byzantine Palestine in the 6th century. A.D. The paradox of the matter intensifies, as, as will be mentioned, the use of this motif was quite widespread among the Jews of late antiquity in this area. However, in the case of Beth Alpha it survives in its most well-preserved version, which allows for more accurate observations and conclusions about the reasons why such an artistic theme was chosen for its decoration. The Beth Alpha zodiac mosaic seems to tell its own story. It depicts the dire situation that dominates the lives of the Palestine Jews in the 6th century. AD, while at the same time, in absolute correlation with the other two mosaic compositions that frame it, it articulates the hope of the Jew of the time for atonement and future restoration.

Key words: Zodiac, Mosaic, Judaism, Synagogue, Beth Alpha, Biblical Archeology, Byzantine Palestine, Late Antiquity